

TOPONIME PROCOPIENE

SORIN OLTEANU

Sub acest titlu generic sunt prezentate în numărul de față o serie de articole dedicate toponimelor balcanice enumerate de Procopius în *De Aedificiis*. Descoperirile și observațiile asupra acestui text procopian, pe care le-am adunat de-a lungul timpului, se vor încheia cu un studiu dedicat explicării și corectării principalei erori de copiere care a alterat forma originală a celei de a doua liste de toponime a cărții a IV-a a lucrării, cea care acoperă provinciile diocezei Thracia.

Ediția folosită pentru citarea numelor și fragmentelor de text este cea a lui Jacobus Haury, *Procopii Caesariensis Opera Omnia IV (De Aedificiis)*, Lipsiae, 1964. În cuprinsul articolelor, fiecare toponim va fi identificat prin numărul paginii și al rândului la care se află el în această ediție, uneori, acolo unde este nevoie, și printr-o abreviere care arată titlul sub care este așezat.

1. Ζυκίδεβα–Σπίβυρος (148.9-10)

§1.1. Plasat de Procopius sub titlul Μυσίας, între Νικόπολις și Σπίβυρος, toponimul Ζυκίδεβα a fost considerat până nu demult un dublet greșit scris și greșit așezat al uneia din cele două Sucidave moesiene¹. Astfel, V. Beševliev, care s-a ocupat în mod stăruitor atât de geografia Moesiei Secunda, cât și de listele procopiene de toponime, deși constată că Ζυκίδεβα este unul și același cu Ζυκιδίβα de la Theophylaktos Simokatta, le consideră pe amândouă variante² ale lui Συκιδάβα³. În 1986 P. Schreiner⁴ contestă însă identitatea acestora și plasează

¹ D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 469 și V. Beševliev, *Zur Deutung der Kastellnamen in Procop's Werk "De Aedificiis"*, Amsterdam 1970, p. 125; I. I. Russu în *Limba Traco-Dacilor*, București, 1967 nu îl înregistrează nici ca variantă.

² Așa cum arăt mai jos într-un paragraf dedicat acestei chestiuni (§3.2), /z/ din numele trace nu este o variantă normală a lui /s/, alternanța z/s fiind accidentală, cel mai adesea în transcrieri latine. Ca și în alte limbi satem, cele două sunete au în tracă origini diferite și de aceea este nevoie de mai multă precauție în aprecierea cazurilor în care ele par să alterneze.

³ Beševliev. *op. cit.*, p. 125, nr. 13 (Συκιδάβα).

⁴ P. Schreiner, *Städte und Wegenetz in Moesien, Dakien und Thrakien nach dem Zeugnis des Theophylaktos Simokates*, în *Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident*, Viena, 1986, p. 25-35.

Zikideva undeva pe Iantra, între Nicopolis (Nikjup) și Iatrus (Krivina). V. Velkov, într-un articol apărut în 1988⁵, afirmând și el individualitatea Zikidevei, propune identificarea ei cu marea cetate de pe colina Tsarevets, din marginea estică a orașului modern Veliko Târnovo. În sprijinul ipotezei sale Velkov aduce ca argumente textele lui Procopius și Theophylaktos Simokatta, precum și o propunere etimologică, după care numele Devin grad, purtat de colina vecină spre sud cu Tsarevets, ar proveni chiar de la cel al Zikidevei. Ipoteza lui Velkov a fost reluată în 1997 de V. Dinčev⁶, printr-o construcție elaborată dar neechilibrată, în care autorul bulgar încearcă să pună de acord informațiile documentare cu

Fig. 1. Bazinul râului Iantra.

de o parte să analizez critic argumentele celor doi autori bulgari (așa cum apar ele în studiul cel mai recent, cel citat al lui Dinčev din 1997), iar pe de altă să înfățișez propria interpretare a textelor disponibile și să propun un nou model geografic pentru localizarea Zikidevei.

rezultatele săpăturilor arheologice de la Nikjup și Tsarevets. Pornind însă de la convingerea că localizarea Zikidevei la Tsarevets este ca și demonstrată, articolul lui Dinčev, dedicat – cum spune titlul – în primul rând aspectelor urbanistice ale cetății de la Tsarevets, se preocupă doar în a doua sa parte de argumentarea ipotezei lui Velkov, trecând prea rapid peste interpretarea textelor istorice, care ar fi trebuit să constituie centrul său de interes.

Stabilirea identității și poziției geografice a Zikidevei este, cum se va și vedea mai jos, importantă pentru geografia istorică a Moesiei Secunda, mai ales către sfârșitul antichității, când ea a devenit una din localitățile însemnate ale acestei provincii, important nod rutier și sediu episcopal. Din acest motiv, ca și din acela că – așa cum cred – izvoarele istorice se opun concluziilor la care ajung Velkov și Dinčev, mi-am propus ca în articolul de față pe

⁵ V. Velkov, *ZIKIDEBA < SYKIDABA=dn. Veliko Târnovo?*, în *Paleoslavistika i epigrafika. V pamet na prof. Ivan Gălăbov*, Veliko Târnovo, 1988, p. 76-82.

⁶ V. Dinčev, *Zikideva. An Example of Early Byzantine Urbanism in the Balkans*, în *ArchBulgarica* 3, 1997, p. 54-77.

*
* *

§1.2. Nicopolis ad Istrum. Istoria Zikidevei este strâns legată de cea a oraşului Nicopolis ad Istrum în epoca romană târzie şi de aceea consider potrivit să încep printr-o scurtă trecere în revistă a principalelor etape ale existenţei acestui important oraş din centrul Moesiei Secunda. Fondat de către Traian, ca şi Marcianopolis şi Nicopolis ad Nestum, cândva între 106 şi 110 P. Chr., în cinstea uneia din victoriile sale decisive din Moesia Inferior, împotriva Sarmatilor (după Iordanes⁷) ori a Dacilor (după Ammianus Marcellinus⁸), Nicopolis ad Istrum avea să fie, cel puţin pentru următoarele trei secole, unul din cele mai mari oraşe ale acestei provincii. După ce iniţial în istoriografia modernă a fost considerat acelaşi cu Nikopol de pe Dunăre, oraşul antic a fost corect identificat – de către geograful francez d'Anville⁹, către sfârşitul secolului al XVIII-lea – cu marile ruine (peste 20 ha) aflate la 3 km. S de satul (Stari) Nikjup, pe malul stâng al Iantrei (vechiul Iatrus), la 44 km. sud de Dunăre şi la cca. 20 km. nord de Veliko Târnovo.

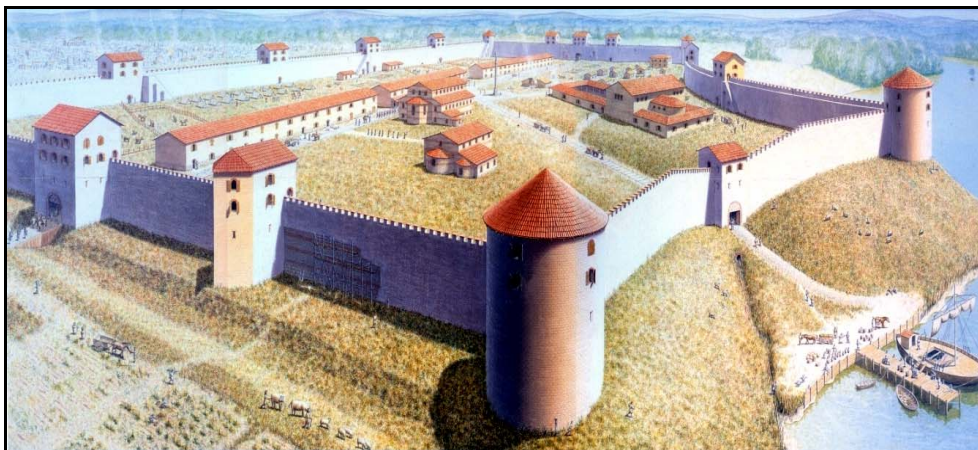

Fig. 2. Nicopolis ad Istrum (reconstituire), ilustraţie a copertii cărţii lui A. Poulter, *Nicopolis ad Istrum: a Roman, Late Roman and Early Byzantine City (Excavations, 1985-1992)*, London, 1995.

⁷ Iordanes *Getica*, 18: "...quam [=Nicopolim] devictis Sarmatis Traianus et fabricavit et appellavit Victoriae civitatem".

⁸ Ammianus Marcellinus, *Historiae*, 31.5.16: "...Nicopolis, quam indicium victoriae contra Dacos Traianus condidit imperator".

⁹ J. B. B. d'Anville, *Géographie ancienne abrégée*, I, Paris, 1775, p. 307, 518-519 (v. Malgorzata Biernacka-Lubanska, *The Roman And Early-Byzantine Fortifications Of Lower Moesia And Northern Thrace*, Wrocław e.a., 1982, p. 14).

Săpăturile arheologice de aici¹⁰ au arătat că în secolele IV-V, dar mai ales în a doua jumătate a secolului V, orașul decade vertiginos, viața sa urbană încetând definitiv pe la sfârșitul sec. VI ori în primii ani ai sec. VII. Concomitent cu decăderea orașului de la Nikjup, care acum își reduce incinta fortificată la doar 5,74 ha., fază numită de arheologi *Nicopolis ad Istrum II*, se produce ascensiunea cetății cu nume necunoscut de pe Tsarevets – una din cele patru coline dintre meandrele lantrei pe care se va ridica mai târziu Veliko Târnovo, capitală a Țaratului Bulgar – de la o așezare non-urbană fortificată la aceea de important oraș. Aici viața va continua până către sfârșitul sec. VII, deci aproape un secol mai mult decât la Nikjup, când și această cetate va fi abandonată, printr-o evacuare organizată, cu siguranță din pricina cuceririi Moesiei de către proto-bulgarii lui Asparuh și a înființării primului țarat bulgar, la 681 (explicație convingătoare a lui Dinčev¹¹). Pentru a pune de acord această realitate arheologică incontestabilă cu datele documentare, care par să o contrazică întru totul, ele continuând să menționeze Nicopolea ca oraș important până în sec. al VII-lea, unii dintre arheologii bulgari au presupus pe bună dreptate că la sfârșitul secolului al VI-lea

Fig. 3. Așezarea orașului Veliko Târnovo și cele cinci coline ale sale dintre meandrele râului Iantra.

orașul se va fi mutat, cu populație și cu nume, de la Nikjup – rămas un simplu fort – la Tsarevets¹².

¹⁰ A. Poulter, *Nicopolis ad Istrum: a Roman, Late Roman and Early Byzantine City (Excavations, 1985-1992)*, Londra, 1995; A. Poulter, L. Ruseva-Sokolska, V. Dinchev, *The Roman and Late Roman City (The International Conference, Veliko Turnovo 26-30 July 2000)*; L. Rousseva-Slokoska, *Les recherches archéologiques à Nicopolis ad Istrum – résultats et problèmes (1985-1994)*, în P. Petrovič (ed.), *Roman Limes in the Middle and Lower Danube*, Belgrad 1996, p.205-211.

¹¹ Dinčev, *op. cit.*, p. 66.

¹² M. Anghelov și St. Vaklinov, apud Dinčev, *op. cit.*, p. 67. La zidurile fortăreței de pe Carevec s-a folosit multă piatră adusă de la Nicopolis-Nikjup, așa cum dovedesc câteva inscripții nicopolitane din primele secole (IGB II, n-rele 640, 668, 684, 694 ș.a.), fapt care pare să susțină și el o anumită continuitate între cele două situri. Inscriptii provenind sigur din Nicopolis s-au găsit însă și pe colina Trapezica (*ibidem*, nr. 670), în alte locuri din orașul Veliko Târnovo (*ibidem*, nr.-ele 664,

§1.3. Ipoteza Velkov – Dinčev. Dinčev însă, convins de justetea ipotezei lui Velkov, pe care și-o însușește fără rezerve, neagă teza mutării Nicopolei la Tsarevets¹³, propunându-și să demonstreze în schimb că aici se afla Zikideva. În acest scop el întreprinde o superficială trecere în revistă a autorilor de după sec. IV, autori cu multă informație contemporană originală, fapt de natură să atragă imediat atenția asupra șubrezeniei construcției sale. Astfel, el îl omite cu totul pe Iordanes. Pe Hierocles, care prezintă, cu certitudine, o situație contemporană lui – adică din primul sfert al secolului al VI –, el îl pomenește numai ca model al listelor episcopale de mai târziu, nu și pentru informația sa geoadministrativă, un adevărat reper de la începutul acestui secol. Procopius, dar mai ales Theophylaktos Simokatta – a cărui mărturie este de o importanță covârșitoare în problema pe care o dezbatem – sunt amintiți doar în treacăt, și atunci numai pentru a confirma vecinătatea geografică dintre Zikideva și Nicopolis. Convingerea lui Dinčev, în urma acestei succinte prezentări, este că autorii de după sfârșitul secolului al V-lea – când rolul de centru regional va fi fost preluat de către cetatea de la Tsarevets – continuă să menționeze Nicopolea ca mare oraș doar din inerția tradiției care, mai ales în documentele bisericești și istorice, ar fi perpetuat un anacronism, intrând astfel în conflict cu realitatea geografică a epocii. Cei doi episcopi *de Nicopolis*¹⁴ păstrați la Le Quien¹⁵ (Marcellus la 458, dar mai ales Amantius la 518), spune Dinčev, vor fi fost *de Nicopolis* doar cu numele, în timp ce sediul lor s-ar fi aflat în realitate la Zikideva, pe Tsarevets. Minimalizând astfel, intenționat sau nu, importanța izvoarelor anterioare secolului al VII-lea, Dinčev mută în schimb centrul de greutate al demonstrației asupra interpretării geografice a câtorva liste de episcopate, în fapt asupra celei mai vechi dintre ele, cunoscută drept *lista lui Pseudo-Epiphanius*, în care vede un document corect și demn de încredere, o aducere la zi a listelor administrative învechite ale bisericii din sec. VI sau VII.

Pentru oricine s-a ocupat mai îndeaproape de geografia istorică a acestor teritorii și de izvoarele ei documentare, este limpede că structura demonstrației lui Dinčev și argumentele folosite de el au fost menite de la bun început să susțină concluziile, formulate aprioric. Dacă și-ar fi propus să afle unde era Zikideva și nu să demonstreze că ea era la Tsarevets, Dinčev și-ar fi început cercetarea prin interogarea minuțioasă a martorilor – autorii secolelor critice în istoria Nicopolei – și de abia apoi ar fi încercat punerea lor de acord cu rezultatele săpăturilor arheologice. De aceea, deși încheată, bine condusă și aparent verosimilă, argumentația

667; nr-ul 655 pare să fi fost adusă aici chiar în sec. XX), ca și în mai multe sate din regiune (Nikjup, Resen, Ljaskovec, Beljakovec etc., v. IGB II, p. 70-133).

¹³ *Today it is already clear that the town on Tsarevets Hill has not inherited the name of the ancient urban centre* (Dinčev, *op.cit.*, p. 67), afirmație strategică pentru care Dinčev nu dă nici o trimitere bibliografică.

¹⁴ Cu siguranță că vor fi fost înregistrați mai mulți. Despre unul, Polycarpus, vorbește Socrates Scholasticus, *Hist.Eccl.* 7,35, spunând că a fost mutat de la Sexantapristae la Nicopolis, dar acesta a trăit în prima jumătate a secolului V. Este posibil însă ca și dintre numeroșii episcopi mai târzii "de Nicopolis" menționați în actele bisericești, unii să fi fost din Nicopolis ad Istrum.

¹⁵ M. Le Quien, *Oriens Christianus* I, Paris, 1740, p. 1233.

autorului bulgar nu rezistă unei confruntări mai în detaliu cu izvoarele istorice. Superficialitatea cu care el a expediat informația acestora nu permite o discuție critică punctuală asupra unora sau altora din afirmațiile și interpretările sale, obligându-ne să refacem integral această investigație, prin identificarea autorilor și informației de interes în această chestiune.

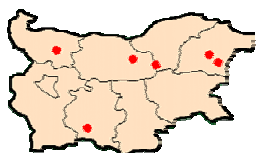

Fig. 4. Toponimele cu Devin/Devn în Bulgaria.

§1.4. Argumentul *Devin Grad* = *deva*. Să vedem însă

mai întâi ce credibilitate și greutate putem acorda argumentului lingvistic adus de Velkov în sprijinul localizării Zikidevei la Tsarevets (de altfel, amintit, dar nereluat de Dinčev). *Devin Grad* este un nume cu tulpina *Devin-*, de la rădăcina *Devin-/Deven-/Devn-*, care nu este nici pe departe rară în toponomastica bulgară. Pe lângă *Devnja*, numele modern al Marcianopolei, cu o bogată ramificare locală, mai există un *Devino* în distr. Razgrad, *Deveni* (Mihajlovgrad), *D(j)evin* (Smoljan), *Devenci* (Loveč) și un alt *Devenci* lângă Haskovo, pentru a nu le enumera decât pe cele care sunt astăzi nume de localități, radicalul fiind însă mult mai frecvent în microtoponimia bulgară. Este o simplă întâmplare că aceste toponime apar într-adevăr mai des la nord de Balcani, deci pe vechiul teritoriu de răspândire a formantului *-deva*, de vreme ce ele sunt bine cunoscute și în Bulgaria sud-balcanică, așa că nu există nici un temei statistic pentru a lega rădăcina *devin-/deven-/devn-* de cuvântul daco-moesian. Ea se explică, dimpotrivă, mult mai bine prin bulgara veche, ca un derivat adjectival de la **deva** (дѣва)¹⁶ "fată, fecioară", *Devin Grad* însemnând așadar "Cetatea fecioarei". De altfel, *Devin Grad* se numește nu colina pe care Velkov caută Zikideva (adică Tsarevets), ci cea vecină cu ea spre sud-est (v. fig. 3), pe care se află ruinele cetății Momina Krepost, în traducere "Cetatea fecioarei" (de la sinonimul bg. *momina* "fecioară" și *krepost* "cetate"), așadar un sinonim perfect al lui *Devin Grad*. Că aceasta este etimologia corectă a numelor cu rad. *Devin-/Deven-/Devn-* ne-o confirmă și varianta turcească a unui alt *Devino* (cel de lângă Razgrad), care este *Kâzlar kjoj*, adică "Satul fetelor" (tc. *kızlar köy*, de la *kız* "fată, fecioară"). Chiar dacă fără rezultate pozitive în acest caz, utilizarea programatică a argumentelor lingvistice în cercetările de ordin geografic și istoric constituie însă un adevărat comandament metodologic în tracologie, procedeul întrebuințat de Velkov fiind neîndoios corect. Utilizarea indiciilor și tehnicilor filologice și lingvistice în studiile de geografie istorică – făcută încă empiric – va avea însă nevoie de o amplă lucrare teoretică pentru a putea deveni o metodă statuată științific, solidă și larg acceptată de către cercetători.

§1.5. Mărturiile autorilor din sec. VI-VII. Să examinăm, în continuare, pe scurt și în ordine cronologică, textele care menționează Nicopolea după presupusa

¹⁶ M. Vasmer, *Russisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1950–58, p. 1491.

ei dispariție dintre orașele importante ale Moesiei, deci de la începutul sec. al VI-lea încolo.

§1.5.1. Pentru **Hierocles**, pe la 527-528 când a scris *Synecdemus*¹⁷, Nicopolis este unul din cele șapte centre administrative¹⁸ ale Moesiei. Aceasta înseamnă că el va fi avut o regiune administrativă proprie (*χώρα* ori *regio*¹⁹), căreia îi era capitală, și că va fi fost sediu episcopal.

Ref.	Text Hierocles	Forma corectă (din alte izvoare)	Loc modern
636	1 ε' Ἐπαρχία Μυσίας, ὑπὸ ἡγεμόνα, πόλεις ζ'	Μυσία β'	
	2 Μαρκιανούπολις	Μαρκιανούπολις	Devnja
	3 Οδυσσός	Οδησσός	Varna
	4 Δωρόστολος	Δορόστολος	Silistria
	5 Νικόπολις	Νικόπολις	Stari (Eski)-Niküp
	6 Νόβαι	Νόβαι	Stâklen (lângă Svištov)
	7 Ἀππίαρια	Ἀππιαρία	Rahovo (ori Orjahovo)
	8 Εβραιττός	Ἀβριττος	Razdgrad ²⁰

În *Getica* lui **Iordanes** (scrisă la 551), numele orașului apare de două ori. În pgf.101 (cap.XVIII), găsim: **[Cniva] Nicopolim accedit, quae iuxta Iatrum fluvium est constituta notissima; quam devictis Sarmatis Traianus et fabricavit et appellavit Victoriae civitatem.** [(Cniva) ajunge la Nicopolis, care este o ctitorie renumită pe râul Iatrus, pe care a construit-o Traian după ce i-a învins pe Sarmați și tot el a numit-o Oraș al Victoriei]. Către sfârșit, în pgf.267 (cap. LI), el spune despre Goții Mici (numiți și ai lui Ulfila, germ. *Wulfilagoten*): **erant si quidem et alii Gothi, qui dicuntur minores, populus immensus[...]. hodieque sunt in Moesia regionem incolentes Nicopolitanam ad pedes**

¹⁷ E. Honigmann, *Le Synekdemus d'Hiérôklès et l'opuscule géographique de Georges de Chypre*, Bruxelles, 1939; vezi introducerea.

¹⁸ Și nu bisericești, cum mai cred unii cercetători moderni și cum s-ar putea înțelege și din textul lui Dinčev.

¹⁹ Beševliev, *op. cit.*, p. 65-66, interpretând în mod original textul și structura primei liste procopiene din *De Aedificiis*, propune, ca schemă a organizării administrative a provinciilor (cel puțin a celor balcanice) ierarhia **provincie** > **oraș** (πόλις/civitas, cu un *territorium* propriu) > **regiune** (χώρα/regio, ca subdiviziune a orașului). Este o interpretare tentantă, dar căreia i se opun, la o confruntare cu textele, mai multe documente de primă importanță, între care chiar *De Aedificiis* a lui Procopius, *Getica* lui Iordanes și în special *Corpus Iuris Civilis*, chestiune de care voi avea prilejul să vorbesc într-o lucrare viitoare.

²⁰ În cazul numelor moderne ale localităților de interes arheologic voi da și formele lor vechi, folosite în literatura de specialitate de dinainte de război și uneori, mai ales în publicațiile vestice, până prin anii 1970, cum este și *Die thrakischen Sprachreste* a lui Detschew.

Emimonti gens multa, sed paupera et inbellis nihilque habundans nisi armenta diversi generis pecorum et pascua silvae lignarum. [*Existau într-adevăr și alți Goți, care erau numiți Mici, mulțime nenumărată (...). [Ei] sunt și azi în Moesia, locuind regiunea Nicopolitană la poalele muntelui Haemus, neam mare, dar sărac și pașnic, și fără altă avere decât cirezi de felurite vite, pășuni și păduri pentru lemn*]. Deși nu multe, informațiile pe care ni le transmite Iordanes în aceste două scurte pasaje sunt însă capitale, mai întâi pentru că ele sunt specifice, vizând direct problema în discuție, și apoi pentru că prezintă o realitate contemporană și familiară autorului. Roman de ascendență gotică, cum o spune el însuși, originar din Moesia Secunda, poate chiar din apropierea Nicopolei, Iordanes ne transmite în mod neîndoios două categorii de informații. Pentru istoria mai veche el citează sau copiază autori mai vechi, dar despre cea contemporană lui (ori anterioară lui cu câteva decenii) el vorbește fie din proprie experiență, fie din spusele bătrânilor din neamul său. Este așadar de așteptat ca tot ce ne transmite el despre Moesia²¹, inclusiv despre Nicopolis, să fie luat drept informație nu doar corectă, ci de primă mână. Or, el spune că și pe vremea sa acest oraș *este o așezare celebră (est constituta notissima, la prezent) și centru regional, de vreme ce era capitala unei regio Nicopolitana*. Prin *regio Nicopolitana* din pasajul citat mai sus trebuie înțeleasă diviziunea administrativă (în grecește χώρα) a Moesiei²² care avea capitala la Nicopolis, ceea ce – în ultimă instanță – înseamnă că la 551 situația acestui oraș era neschimbată față de cea înfățișată cu un sfert de veac înainte de către Hierocles²³.

§1.5.2. Procopius, doar câțiva ani mai târziu, prin 558, în cea de a doua listă anexă de toponime a cărții a IV-a a operei sale *De Aedificiis*, deși fără să le precizeze statutul ori rangul, menționează Nicopolis și Zikideva în Moesia (Μυσία), una lângă alta, printre localitățile din interiorul acestei provincii.

147	48	τὰ Θρακῶν λειπόμενα	celelalte ale Thraciei
	49	Παρά τε τὸν Εὐξείνιον πόν-	La Pontul Euxin,
	50	τον καὶ ποταμὸν Ἰστρου,	la fluviul Istru,
	51	κὰν τῇ μεσογείᾳ, οὕτως·	și în interior, astfel:
	52	Μυσίας παρὰ μὲν πο-	Mai întâi în Moesia la

²¹ De care, cum observă și J. O'Donnell (*The Aims Of Jordanes*, Historia 31, 1982, p. 223-240), Iordanes amintește la tot pasul. Acesta este de altfel și motivul care l-a îndemnat pe Mommsen să aprecieze că lucrarea va fi fost scrisă chiar în aceste ținuturi (v. Th. Mommsen, *Iordanis Romana et Getica*, în *Monumenta Germaniae Historica*, Berolini, 1882, *Prooemium* p. XII et passim).

²² *Regio* este corespondentul latinesc al grecescului χώρα în terminologia administrativă (cf. la Procopius χώρα Σκασσετάνα, χώρα Ἀκυνείσιος, Καβελζός χώρα, χώρα Ῥεμισσιανισία etc.)

²³ Conform interpretării lui Beševliev (v. mai sus, nota 19), diviziunea administrativă a cărei capitală era Nicopolis ar fi trebuit să poarte numele de *civitas* (πόλις) și nu de *regio* (χώρα), între care savantul bulgar face o netă diferență ierarhică. În realitate, cum vedem, Iordanes consideră Nicopolis o *civitas*, care însă avea și o *regio* proprie.

	53	ταμὸν Ἰστρον...	fluviul Istru...
148		1. Ἀπρίαρα, 2. Ἐξεντάπριστα, 3. Δεονίανα, 4. Λιμώ, 5. Ὀδυσσός, 6. Βίδιγίς, 7. Ἀρίνα, 8. Νικόπολις, 9. Ζικίδεβα, 10. Σπίβυρος, 11. Πόλις Κάστελλον, 12. Κιστίδιζος, 13. Βαστέρνας, 14. Μέταλλος, 15. Βηρίπαρα, 16. Σπαθιζός, 17. Μαρκερώτα, 18. Βόδας, 19. Ζισνούδεβα, 20. Τουρούλης, 21. Ἰουστινιανούπολις, 22. Θερμά, 23. Γεμελλομοῦντες, 24. Ἀσίλβα, 25. Κούσκαυρι, 26. Κούσκουλι etc.	1. Appiara, 2. Exentaprista, 3. Deoniana, 4. Limo, 5. Odysus, 6. Vidigis, 7. Arina, 8. Nicopolis, 9. Zikideva, 10. Spivyros, 11. Polis Castellum, 12. Kistidizos, 13. Basternas, 14. Metallus, 15. Beripara, 16. Spathizos, 17. Marcerota, 18. Bodas, 19. Zisnudeva, 20. Turules, 21. Iustinianupolis, 22. Therma, 23. Gemellomuntes, 24. Asilva, 25. Cuscauri, 26. Cusculi etc.

Ordinea expunerii, anunțată în subtitlu, este, cum vedem: la Pont, la Istru și în interior, textul păstrat nemaifăcând însă distincția între porțiunile de listă aparținând fiecareia din aceste zone. Drumul danubian și cel pontic fiind însă foarte bine cunoscute, putem izola, prin eliminare, localitățile care aparțineau interiorului provinciei: de la Ἀπρίαρα la Λιμώ (=Dimo) (148.1-4) sunt localități la Danubius, iar Ὀδυσσός (148.5) este la țărmul Pontic. De la Κιστίδιζος (148.12), poate chiar de la Πόλις Κάστελλον (148.11), și până la 25. Κούσκαυρι și 26. Κούσκουλι (ambele aflate la sfârșit de listă), circa 12 toponime aparțin cu siguranță Haemimontului²⁴. Pe drumul interior se aflau așadar localitățile cuprinse aproximativ între 148.6 și 10, adică Βίδιγίς, Ἀρίνα, Νικόπολις, Ζικίδεβα și Σπίβυρος (eventual și 11. Πόλις Κάστελλον). Despre modelul geografic propus de această porțiune de listă voi vorbi însă pe larg mai jos, când voi discuta localizarea Zikidevei (§1.5.5).

Trec, deocamdată, peste mărturia lui Theophylaktos Simokatta, pe care, urmând ordinea cronologică, ar fi trebuit să o discut în acest loc. În chestiunea Zikidevei narațiunea acestui autor de început de sec. VII este însă mai importantă decât toate celelalte la un loc și de aceea cred că este mai potrivit să fie analizată în detaliu, după această succintă trecere în revistă a celorlalte surse.

²⁴ Interpolările unor secvențe de nume, întotdeauna în mijlocul listei unei provincii și întotdeauna provenind din lista provinciei imediat următoare, sunt, cum voi arăta în articolul final al acestei serii, rezultatul unei pe cât de simple, pe atât de grave erori de copiere care a stricat organizarea inițială a listei. În pasajul nostru dovezile că numele aparțin Hemimontului sunt multe și clare: Βαστέρνας este atestat în Haemimont și de Nicetas Choniates (p. 518, ed. Bonn.), Θερμά este Aquae Calidae din itinerarii, azi Burgaski Bani, iar Κιστίδιζος și Σπάθιζος [*Σπάδιζος] aparțin regiunii toponimelor în -diza, care este Astica, de la Propontis până aproape de Haemus. Interpolarea se termină cu Κούσκαυρι-Κούσκουλι, cum se întâmplă și în cazul numelor din Rhodope, care se încheie cu Κουσκάβρι-Κούσκουλις (145,32-33).

§1.5.3. Listele de episcopate. O dată cu sec. VII apar și listele de episcopate (cunoscute sub numele de *Notitiae Episcopatum*), care înregistrau organizarea bisericii (orientale în cazul nostru) în diferite momente istorice, practic până în epoca modernă. Relevante pentru existența Zikidevei sunt cinci din ele, provenind din sec. VII-IX. Cea mai veche pare să fie *Notitia (Pseudo-) Epiphani*²⁵, probabil chiar din sec. VII (având ca limită *ante quem* 733 p.Chr, dar nu mai devreme de domnia lui Heraclius). După unii și lista numită *Notitia tempore Isaurorum*²⁶ (pe care o voi numi în continuare *Notitia Isaurorum*) este tot de sec. VII, deși cei mai mulți o datează între 733 și 787 (alții chiar mai târziu, în sec. IX). În afara acestora două, Zikideva mai este menționată și în listele numerotate de Parthey cu numerele 8²⁷ și 9²⁸, precum și în așa numita *Notitia Basilii*²⁹, toate din sec. IX. Deși cinci la număr și datate așa cum am arătat, aceste liste de episcopate prezintă doar două configurații administrative distincte a căror succesiune cronologică nu coincide cu datările listelor care le conțin. O primă configurație este cea pe care o găsim în *Notitia Isaurorum*, în vreme ce cea de a doua se găsește în celelalte patru liste, din aceeași familie cu *notitia* lui Pseudo-Epiphanius, toate patru conținând practic aceeași informație³⁰.

Toate aceste cinci *notitiae* au o particularitate, a cărei explicație nu interesează aici, anume aceea că provinciei Haemimont îi sunt atribuite nu una, ci două liste de episcopate. Prima dintre ele are drept mitropolie orașul Adrianopolis, și conține într-adevăr toponime din provincia Haemimontus. Cealaltă însă, cu mitropolia la Marcianopolis, conține în mod evident episcopate din Moesia, atribuite Haemimontului fie din eroare, fie corespunzând unei realități administrative la un moment dat, motiv pentru care propun să o numim mai jos *lista Pseudo-Haemimontului*. Așa se face că în aceste liste vom avea de a face în realitate cu două arhiepiscopii ale Moesiei: una numită chiar a Moesiei, cu mitropolia la Odessus (numit peste tot Odysos), iar cealaltă – cea numită mai sus a Pseudo-Haemimontului – cu mitropolia la Marcianopolis.

1. În *Notitia Isaurorum*, episcopatele ambelor acestor arhiepiscopii ale Moesiei sunt după cum urmează:

²⁵ H. Gelzer, *Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae Episcopatum*, München, 1901, p.531 și FGHB III, p. 186-189.

²⁶ C. de Boor, *Nachträge zu den Notitiae Episcopatum* II în ZKG 12, 1891, p. 519-534 și FGHB III, p. 189-196.

²⁷ G. Parthey, *Hieroclis Synecdemus et Notitiae Episcopatum*, Berlin, 1866, p. 162-180 și FGHB IV, p.148-151.

²⁸ Parthey, *op .cit.*, p. 181-197 și FGHB IV, p. 154-155.

²⁹ FGHB IV, p. 155-158.

³⁰ Singurele diferențe dintre aceste patru liste sunt câteva mici variații în forma numelor și a titlurilor, precum și faptul că Durostorum este scris Ροδόστολον în trei din ele, în vreme ce din *notitia* nr. 9 el lipsește.

Episcopatele din Moesia, cu mitropolia la Odessos (DeBoor, *op.cit.*, p.531, n. 636-644)

λζ'. Ἐπαρχία Μυσίας α'³¹

Ὅδυσός μητρόπολις	=Odessus, Varna
ὁ Ἀπιαρίας	=Appiaria, Rjahovo
ὁ Δωροστόλου	=Durostorum, Silistra
ὁ Ἀβρίτου	=Abrittus, Razgrad
ὁ Νικοπόλεως	=Nicopolis, Nikjup
ὁ Παλαιστίνης	=Palatiolum, undeva în apropierea r. Vit.

Episcopatele din Pseudo-Haemimont (=a doua listă a Moesiei), cu mitropolia la Marcianopolis (DeBoor, *op.cit.*, p.533, n. 766-771)

με'. Ἐπαρχία Αἰμιμόντου β'

Μαρκιανούπολις μητρόπολις	=Marcianopolis, Devnja
ὁ Τραυμαρίσκων	=Transmarisca, Ruse
<ὁ> Νόβων	=Novae, Svištov
ὁ <Ζεκεδέπων> ³²	=Zikideva, v. localizarea mai jos
ὁ Σκάρης	=Skaria, nelocalizată

2. Cealaltă configurație, pe care o găsim în *Notitia Pseudo-Epiphanii* și în celelalte trei *notitiae* din această clasă³³, nu mai enumeră episcopatele Moesiei (provincie doar menționată ca arhiepiscopie autocefală), ci doar pe cele ale Pseudo-Haemimontului (rămas în continuare sub ascultarea patriarhului de Constantinopolis), astfel:

Ἐπαρχία τῆς αὐτῆς (sc. Αἰμιμόντος)	[Ἐπαρχία Αἰμιμόντου în <i>not.8</i> ; lipsă în <i>not.9</i>]
ὁ Μαρκιανουπόλεως	[μητρόπολις Μαρκιανουῦ <i>not.Ps.-Epiph.</i>]
ὁ Ροδοστόλου	[<u>lipsește</u> din <i>not.9</i>]
ὁ Τραμαρίσκων	[Τραμαρισκοῦ <i>not.Basil.</i>]
ὁ Νόβων	[Νόμων <i>not.8</i>]
ὁ Ζεκεδέπων	[Ζεκεδέσπων <i>not.Ps.-Epiph.</i>]
ὁ Σκαρίας	[Σαρκάρης <i>not.Basil.</i>]

³¹ Titlul acesta înseamnă *Eparhia Moesiei I*, de unde deducem că trebuie să fi existat și o *Moesia II* (Μυσία β'), care nu apare însă nicăieri în acest document, ci probabil doar în cel care a folosit drept model acestuia. Acest numeral nu este ordinalul ce distingea cele două Moesii (Prima și Secunda) după reforma lui Dioclețian, pentru că Moesia de aici corespunde Moesiei Secunda (și ar fi fost deci notată cu β', nu cu α'). Numărul acesta, ca și în cazul altor provincii care au mai mult de o listă, arată a câta listă a acelei provincii este cea curentă.

³² Lipsă în manuscris, dar corect completat de De Boor prin comparație cu celelalte liste, conjectură necontestată de nimeni și necontestabilă; copistul a scris doar articolul și, neînțelegând numele de după el, a lăsat locul gol.

³³ Aceste patru liste, cu abrevierile folosite pentru fiecare mai jos, sunt: *notitia Pseudo-Epiphanii* (not.Ps.-Epiph.), *notitia Basilii* (not. Basil.) și *notitiae 8* și *9* din FGHB (după Parthey = not.8 și not.9), v. supra, notele 28 și 29.

Opinia unora dintre învățații bulgari – la care Dinčev subscrie, fără din păcate să îi și numească – este că cele două liste de episcopate moesiene din *Notitia Isaurorum* nu ar fi complementare, altfel spus ele nu ar prezenta o situație sincronică – dar separată, din motive de discutat, în două liste distincte – ci ar fi de fapt o "compillation of different sources of different date"³⁴. Argumentul cu care susține Dinčev această opinie este că cele două liste s-ar suprapune parțial ("partial overlapping"³⁵), înțelegând prin aceasta că ar exista nume de episcopate care apar în ambele liste. Dacă așa ar sta lucrurile, atunci s-ar putea susține, cum de altfel face autorul bulgar, că Nicopolis apare într-o listă dintr-o epocă mai veche (cea a Moesiei), în timp ce Zikideva figurează într-o listă mai nouă – actualizată, consideră el (cea a Pseudo-Haemimontului). Aceasta ar conduce spre concluzia că Zikideva ar fi înlocuit Nicopolis în funcția sa de centru regional și de episcopat.

Nu putem intra aici în detaliile dezbaterii conținutului și valorii listelor de episcopate fără să dezechilibrăm în mod nepermis eșafodajul demonstrației de față³⁶. Trebuie însă arătat, în câteva cuvinte, că Dinčev forțează interpretarea acestor documente, care în realitate nu pot oferi nici un argument în sprijinul ipotezei localizării Zikidevei la Tsarevets. Să constatăm mai întâi că înlocuirea Nicopolei cu Zikideva este concluzia unui lanț de raționamente care pleacă de la premisa falsă că Σκαρία ar fi o denaturare a lui Ἀπ(π)αρία. Aceasta este o presupunere făcută de A. Fabricius la 1724³⁷, pe baza cunoștințelor de geografie și toponomastică antică de atunci, acceptată în zilele noastre, în mod neașteptat, și de Beševliev³⁸ și, după el, și de alți cercetători între care Velkov și Dinčev. Numele Σκαρία și Ἀπ(π)αρία nu au însă în comun decât finalul *-ria*, frecvent și în ținuturile trace, ca și în restul lumii greco-romane. Sunt convins de altfel că rațiunea pentru care Beševliev a acceptat explicația învechită a lui Fabricius este nu atât vreo asemănare între cele două nume, cât rezerva în a admite existența în Moesia a încă unui oraș (ba chiar episcopat) de care nu avem cunoștință din nici un alt izvor anterior. Aceeași rezervă însă l-a determinat să admită și identitatea Zicidevei cu Sucidava, explicație pe care articolul lui Velkov a dovedit-o greșită. Trebuie să considerăm însă drept un lucru firesc ca în *Notitiae Episcopatum*, documente cu cel puțin un secol mai târzii decât ultimele izvoare geografice ale sec. VI, să apară nume noi, așa cum ele au apărut – însă într-o măsură mult mai restrânsă – și în operele autorilor care au scris în această epocă³⁹. Σκαρία este în

³⁴ Dinčev, *op. cit.*, p. 68, nota 13.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Deși un studiu al listelor de episcopate ca izvor pentru geografia regiunilor tracice este extrem de necesar, această grupă de izvoare fiind mult prea succint prezentată în FHDR II; cf. prezentările din FGHB III p. 146 și IV p. 184, C. de Boor, *op. cit.* I, p. 303-322 și II, p. 519-534.

³⁷ În *Index geographicus episcopatum orbis christiani* (în Bibliotheca Graeca XII, Hamburgi 1724) p. 118.

³⁸ Beševliev, *Geographie*, p. 62.

³⁹ V. de exemplu numai la Theophylaktos Simokatta nume precum Λιβιδίνα (1.8.6), Σκόπης (7.2.2), Λατάρκιον și Πίστον (7.2.16) etc.

realitate tocmai unul din aceste noi nume de orașe devenite episcopate, care abundă în *Notitia Episcopatum*⁴⁰. Există bune motive nu numai pentru a respinge explicarea lui drept o deformare a lui Appiaria, ci chiar pentru a-l considera un toponim tracic de sine stătător, în aceeași situație ca și Zikideva, adică existent probabil de multă vreme, dar apărut de abia acum în documente. El conține aceeași rădăcină cu a altor două, dacă nu chiar trei toponime menționate în regiunile trace de Procopius în *De Aedificiis*, anume Σκαρί-παρα (124.14) în regiunea orașului Aquis, Σκάρες⁴¹ (121.54), în regiunea orașului anonim de lângă Burgaraca și poate și Σκαριω-τασαλούκρα (146.30) în Thracia. El nu poate fi același sub aspect topografic cu niciunul din acestea, dar existența acestei tulpini în toponomastica tracă pledează pentru originea autohtonă a numelui.

Skaria și Appiaria fiind așadar orașe diferite, nu există nici un temei pentru a nu vedea în cele două liste moesiene din *Notitia Isaurorum* o situație sincronă, dar înregistrată în două liste distincte, probabil efectul unei reforme a administrației bisericești a acestei provincii, prin care episcopatele ei au fost subordonate la două arhiepiscopate⁴²: unul de Marcianopolis (atribuit în liste, greșit sau nu, provinciei Haemimont și de aceea numit de mine aici Pseudo-Haemimont) și celălalt de Odessus⁴³, arhiepiscopii existente și astăzi în biserica bulgară. Celelalte patru *notitiae*, toate patru în mod evident copii ale unui singur document, ar conține – în interpretarea noastră – numai lista Pseudo-Haemimontului, aceeași cu lista corespunzătoare din *Notitia Isaurorum*, la care s-a adăugat (dintr-o greșeală în arhetipul lor) și Ροδοστόλου⁴⁴ (Durostorum). În organizarea administrativă prezentată, integral sau parțial, de aceste liste, mitropoliei de Marcianopolis îi erau subordonate episcopatele din Transmarisca, Novae, Zikideva și Skaria, în timp ce de cea de Odessus aparțineau episcopatele din Appiaria, Durostorum, Abrittus, Nikopolis și Palaistene⁴⁵. Regăsim astfel în lista din vremea Isaurienilor, document

⁴⁰ De pildă în Haemimont Πρόβατος, Βουλγαρόφυγον, în Thracia Διόσπολις, Μαρκέλλα, Λιθοπρόσωπον ș.a. În Scythia Minor Δέσος este o presupusă denaturare a lui Αἰγισσος, dar cf. numele modern Odessa.

⁴¹ Numele este într-adevăr un abl. plural, dar este greșit interpretat de către Beševliev (*Kastellnamen*, p. 57) drept un "Tavernename" format de la greco-latinul *scarus* "un soi de sardea, țâr"; el este un nume trac (v. Detschew, *Sprachreste*, p. 455).

⁴² Reformă de criză, fără nici o îndoială, produsă cu mare probabilitate la sf.sec. VII, o dată cu tulburările provocate de invazia bulgarilor și apoi de crearea primului stat bulgar la 681.

⁴³ Existența celor două arhiepiscopii de Moesia, presupusă de atribuirea uneia (în mod greșit ?) Haemimontului, încă este detectabilă în liste, v. mai sus nota 31.

⁴⁴ Eroarea este dovedită tocmai de forma Ροδοστόλον pe care o are numele în trei din liste - rezultată probabil printr-o contaminare între Δορόστολον (existent în listele mai vechi folosite ca model) și Ροδόπη – numele provinciei, prezent la tot pasul în aceste liste –, ca și de absența lui în cea de a patra.

⁴⁵ Localitatea aceasta (gr. Παλαιστήνη) este într-adevăr de identificat cu Palatiolon (Beševliev, *Geographie*, p. 62). El este o "ebraizare" – cu intenția de "creștinare" – (ca și Ἑβραϊττός de la Hierocles în loc de Ἀβριττός) a unui Παλάστολον, fortăreață de la gura râului Utus (azi Vit),

mai complet și mai corect, toate cele șapte orașe moesiene de la Hierocles (v. mai sus), împreună cu altele patru - fie noi, fie cunoscute mai de mult dar de abia cum ridicate la rang de episcopat – și anume Transmarisca, Palatiolum, Zikideva și Skaria. Este o explicație mult mai simplă și mult mai firească a acestor liste administrative bisericești, care arată că Zikideva nu apare **în locul** lui Nicopolis, ci **împreună** cu el, dar subordonată unei alte arhiepiscopii.

§1.5.4. Theophylaktos Simokatta. Să revenim acum la Theophylaktos Simokatta și să examinăm mai îndeaproape mărturia lui de o valoare unică în chestiunea Zikidevei, cum am spus mai sus. Istoricul bizantin vorbește despre această cetate, pe care o numește Ζικίδεβα, într-un pasaj din capitolul 13 al cărții a 7-a a *Istoriilor* sale, în care înfățișează un episod al luptelor dintre bizantini și avarii hanului Baian, petrecut fără îndoială în Moesia Prima în primăvara lui 601 AD, de Paști. Theophylaktos nu a fost martor al acestor evenimente și, deși și-a început opera la doar 10 ani după ce ele avuseseră loc⁴⁶, el trebuie să fi folosit alte izvoare, informația lui fiind așadar de mână a doua. Textul său trebuie completat cu cel al lui Theophanes Confessor⁴⁷, care, două secole mai târziu, înfățișează și el aceleași fapte, pe care le-a luat aproape sigur din același izvor cu al lui Theophylaktos⁴⁸. Nici unul din cei doi istorici nu pare să fi înțeles prea bine detaliile geografice și cronologice ale evenimentelor înfățișate în acel text, ceea ce și explică de ce în numeroase locuri distribuția pe zile dată de ei este fie neverosimilă, fie de-a dreptul imposibilă. După ce în capitolele anterioare prezentase luptele de la Singidunum și din regiunea acestuia dintre bizantini – conduși de generalul Priscus – și avari, Theophylaktos Simokatta începe capitolul 13 cu atacul întreprins de Baian în Θρακική Μυσία, asupra orașului Tomis. Aici se petrece celebrul episod al neașteptatei și unice în istoria veche dovezi de omenie a haganului care, aflând de foametea care-i amenința pe romani în ajun de Paști, îi propune lui Priscus un armistițiu de cinci zile și-i trimite 400 de care de alimente, ca soldații "să aibă parte de sărbătoarea lor cu zâmbetul pe buze" (ἵνα μετὰ ἱλαρότητος τὴν ἑαυτῶν ἑορτὴν ἐκκληρώσασεν⁴⁹). Este o întâmplare care, între

formă pe care o găsim la Theophylaktos Simokatta (8.5.5 și 8.6.3), aceasta fiind fără îndoială, la rândul ei, o "corectare" a unui *Παλατσολον [=Palatzolo], transcrierea fonetică a diminutivului lat. *palatiolum* (v. Procop. *De Aedif.* 130.23: Παλατίολον).

⁴⁶ *Istoriile* sale au fost scrise între 610-644 p. Chr.

⁴⁷ Deși se presupune că în *Chronographia* sa Theophanes folosește textul lui Theophylaktos, pe care nu-l redă însă literal, el ne furnizează deseori detalii suplimentare care nu există la Theophylaktos și care trebuie să provină dintr-o altă sursă, mai amănunțită, cel mai probabil aceeași cu cea a lui Theophylaktos, azi pierdută. Cf. și nota urm.

⁴⁸ Un jurnal de campanie, cf. Fl. Curta, *The Making of the Slavs*², Cambridge (U.K.), 2002, p. 42, sau o scriere a lui Ioannes Epiphanius (v. FHDR II, p. 531, nota introductivă).

⁴⁹ Ambele informații sunt citate după Theophanes. Gestul, ca și geniul lui Baian, ne-ar putea duce cu gândul la o posibilă intenție de convertire a avarilor la creștinism, din rațiuni politice, cum făcuseră goții și cum au făcut apoi mai toți migratorii ajunși în imperiu.

altele, aruncă o serioasă îndoială asupra barbariei și sălbăticiiei lui Baian, ajutându-ne să înțelegem că este perfect posibil ca localnicii să se fi înțeles relativ bine cu invadatorii avari, de vreme ce ei se puteau arăta atât de omenoși, întocmai cum de altfel, potrivit lui Priscus Panites, se întâmplase și cu hunii lui Attila⁵⁰. După încheierea armistițiului haganul ceru separarea armatelor, care timp de cinci zile petrecuseră împreună lângă Tomis fără nici o teamă una de alta, în timp ce împăratul Mauricius dădu ordin altui general, lui Comentiolus, aflat în Tracia, foarte probabil la Anchialus, să pornească în ajutorul lui Priscus.

[7.13] Ἐκταῖος δὲ [sc. ἡμέρα] ὁ Χαγᾶνος ἐπεὶ ἀκηκόει Κομεντίολον δυνάμεις ἀναλαβόμενον μέλλειν τῇ Νικοπόλει προσομιλεῖν, τὸ ὀπλιτικὸν συλλεξάμενος κατὰ Κομεντιόλου στρατοπεδεύεται. Κομεντιόλος δὲ ἵκειν τὸν Χαγᾶνον ἀκούσας ἐπὶ τὴν Μυσίαν χωρεῖ, ἐπὶ τε Ζικίδιβα τὰς σκηνὰς συνεπήξατο. ἔβδομαῖος δὲ εἰς Ἰατρὸν ἀφικνεῖται τὴν πόλιν. [*Iar în (ziua) a șasea, după ce auzise că Comentiolus, adunându-și forțele, urmează să facă joncțiunea cu Nicopolea, haganul, adunându-și un corp de infanterie grea, își rândui oastea împotriva lui. Auzind însă că haganul este acolo, Comentiolus o luă (o coti) prin Mysia și-și așază corturile la Zicidiva. Iar în a șaptea zi ajunse în orașul Iatrus.*]

§1.5.4.1. Precizări filologice. Traducerea de mai sus, care îmi aparține, diferă în câteva puncte atât de cea a lui V. Popescu⁵¹ cât și de cea a lui H. Mihăescu⁵², și de aceea se impun câteva precizări filologice, înainte de a continua firul argumentației.

§1.5.4.1.1. Verbul *προσομιλέω* are ca sens de bază *a se uni, a se asocia, a se prinde de*, și de aici *a fi intim* (inclusiv ca act fizic și în sens figurat). El este destul de des folosit de către Theophylaktos, o dată chiar la începutul acestui capitol (7.13, în legătură cu Tomis-ul): ὁ Πρίσκος... ἐπηρεαζομένη τῇ πόλει [sc. Τόμει] προσομιλεῖ *Priscus face joncțiunea cu orașul în primejdie*. Corespondentul lui la Theophanes Confessor este *πλησιάζω* (13-34), într-o bună măsură sinonim, căci ideea acestuia este cea de apropiere, comuniune, atât concretă cât și abstractă. Având aici drept complement un oraș, este posibil ca *προσομιλέω* să aibă un sens tehnic, exprimând un concept din sfera militară care desemna poate relația specială, quasi-simbiotică, creată la stabilirea unei mari tabere militare lângă un oraș: acesta intra, evident, sub protecția armatei cantonate acolo, aprovizionându-l în schimb cu cele necesare. Dacă ne imaginăm o armată ca pe un oraș ambulant, ceea ce și era în fapt, atunci *προσομιλέω* desemna acțiunea prin care acesta se unea temporar cu un oraș staționar, între cele două efectuându-se schimburi de populație, bunuri, servicii ș.a.m.d. Acesta este motivul pentru care eu am preferat să-l traduc prin *a face joncțiunea (cu)*.

⁵⁰ Această constatare ar putea explica și de ce, așa cum rezultă din *Istoriei*, Baian considera aceste regiuni ca pe ale sale, mișcându-se prin ele lipsit de orice inhibiție, în timp ce armatele bizantine se simțeau aici aproape ca într-un teritoriu inamic.

⁵¹ Din FHDR II, p. 531-552.

⁵² H. Mihăescu, *Teafilact Simocata. Istorie Bizantină*, București, 1985.

§1.5.4.1.2. Verbul *στρατοπεδεύω* are sens exclusiv static, însemnând *a așeza tabăra, dispozitivul de luptă*; folosit pentru flotă el înseamnă chiar *a staționa (în port)*. Prin urmare, în ciuda faptului că sensul logic al pasajului ar fi acela că Hanul *pornește împotriva lui Comentiolus*, cum găsim în ambele traduceri utilizate, Theophylaktos spune că acesta *își așează tabăra împotriva lui Comentiolus*. Contradicția între forma textuală și cea logică, așteptată, a pasajului trebuie să fi existat chiar în sursa comună celor doi istorici, de vreme ce interpretarea lui Theophanes Confessor este încă și mai confuză: *Τοῦτο μαθὼν ὁ Χαγᾶνος ἐπὶ τὴν Μυσίαν κατὰ Κομεντιόλου στρατεύεται ἀπὸ λ' σημείων τοῦ Κομεντιόλου*, în traducere cuvânt cu cuvânt: *Aflând aceasta [=că vine Comentiolus] Haganul înaintează (ori face tabără) în Moesia împotriva lui Comentiolus la al 30-lea miliar de Comentiolus*. Deși *στρατεύω*, folosit de Theophanes în locul lui *στρατοπεδεύω* de la Theophylaktos, poate presupune mișcare, complementul lui de aici indică un punct fix (aflat la 30 de mile de tabăra bizantină), fără nici un adverb lămuritor, ca ἕως ori μέχρι "până (la)".

§1.5.4.1.3. Această interpretare statică este susținută și de folosirea de către Simokatta a verbului ἦκω. La origine un perfect (cum îl arată sufixul -κ-) devenit prezent, el este drag scriitorilor greci tocmai pentru nuanța sa specială: *am venit* și (ca rezultat prezent al acestei acțiuni) *sunt aici, de față*. Prin urmare, *Κομεντιόλος δὲ ἦκειν τὸν Χαγᾶνον ἀκούσας* înseamnă: *iar Comentiolus, auzind că Haganul a venit (și deci e deja acolo)* [acțiune statică și încheiată], și nu *că vine* (adică *e pe drum*) [acțiune dinamică și în desfășurare]. Fără să susțin că formularea celor doi istorici este cea mai fericită și mai limpede, cred totuși că ea ne permite conjectura că acea primă redacție, pierdută, a acestor evenimente trebuie să fi narat ceea ce poate fi considerat o manevră de mare general a lui Baian: o reorientare tactică a avarilor, prin mutarea atenției sale (și deci a centrului de comandă) de la Priscus, pe care l-a lăsat la Tomis, către Comentiolus, care pătrunsese în Moesia, manevră făcută prin deschiderea practic a încă unui front. Am putea specula chiar că el face această manevră cu un nou corp de armată, creat ad-hoc poate chiar cu oameni recrutați din Moesia (τὸ ὀπλιτικὸν συλλεξάμενος), la care el va fi ajuns călare, în mare viteză, surprinzându-l astfel pe Comentiolus și împiedicându-l să-și unească forțele cu ale lui Priscus, blocat la Tomis de restul trupelor avarie lăsat pe loc tocmai în acest scop.

§1.5.4.1.4. În sfârșit, verbul χωρέω (contras χωρῶ), tradus în mod curent prin *merg*, este în fapt un derivat de la χώρα (ori χώρος) "*ținut, spațiu*" și tocmai de aceea accentul lui semantic cade nu pe ideea de mișcare pur și simplu, ci pe cea de *mișcare către, pe, ori printr-un spațiu (larg)*, corespunzând uneori latinescului (al)largare și implicând ideea de *răspândire*, de *schimbare de drum*, chiar de *retragere* (este dat de Liddel-Scott s.v. chiar ca echivalent al lui *regredior*). De aceea formularea ἐπὶ τὴν Μυσίαν χωρεῖ înseamnă în acest context *o cotește prin*

(interiorul) Moesiei ori iese în (o ia prin) largul Moesiei și nu pur și simplu "plecă în Mysia" (unde Comentiolus era deja!).

§1.5.4.2. Cadrul geografic. Câteva cuvinte se cer spuse și despre cadrul geografic al acestui episod. Evenimentele ce preced celor înfățișate de Theophylaktos în 7.13 se petrec într-o regiune care are drept centru orașul Singidunum. Avarii

Fig. 5. Cadrul geografic al Istoriilor lui Theophylaktos Simocatta și Tomisul moesian.

manevrează cu rapiditate câteva zeci de kilometri când spre vest de acest punct, către Sirmium, când spre nord, pe cursul inferior al Tisei, când spre est, la Viminacium, mai degrabă asistați decât împiedicați de către trupele bizantine comandate de Priscus. Brusc, Baian atacă Tomis-ul, pentru ca, în răstimpul a câteva zile, el să se afle din nou la Sirmium, unde primește mirodeniile lui Priscus, apoi înapoi la Tomis și pe urmă în centrul Moesiei, aproape de Iatrus. Chiar acceptând că Theophylaktos a condensat cronologia reală a faptelor cu câteva zile, lucru foarte posibil dar nedemonstrabil (și nu de o importanță decisivă), distanțe cum sunt cele dintre Moesia Prima și litoralul pontic⁵³ nu puteau fi parcurse de către trupe de infanterie decât în săptămâni de marș.

§1.5.4.3. Tomis-ul moesian. Este așadar locul și momentul să spunem răspicat că este exclus ca Tomis-ul evenimentelor de care este vorba aici să fie Tomis-ul pontic, cum încă se mai consideră uneori, printr-o confuzie inexplicabilă și păgubitoare. Deși V. Popescu arăta în 1970⁵⁴ că localitatea trebuie căutată undeva în Iugoslavia, în 1985 H. Mihăescu⁵⁵ susține insistent, fără nici o explicație ori trimitere bibliografică, că ea este totuși Constanța de astăzi. Nu este cazul să

⁵³ De pildă, între Viminacium și Tomis-Constanța sunt cam 750 de km.

⁵⁴ FHD II, p. 545, nota 10.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 147 nota 37 și p. 160 nota 12.

reiau aici argumentația acestei discuții, pe care a expus-o Gh. Ștefan încă în 1967, într-un bine documentat articol dedicat acestei probleme⁵⁶. Așa cum arata el, Tomis-ul lui Theophylaktos trebuie să se fi aflat mult mai aproape de teritoriul controlat de avari în Moesia Prima, nu departe de orașele Singidunum, Sirmium și Viminacium. El poate fi același cu Τόμες [=Tomis⁵⁷] plasat de Procopius în Dacia Mediterranea, în teritoriul Remisianeii⁵⁸, dacă ipoteza lui Gh. Ștefan este corectă⁵⁹. Oricum, acest oraș se găsea cu siguranță către vest de Nicopolis și de Iatrus (în regiunea cărora se desfășoară evenimentele acestui paragraf) și numai această localizare poate explica traseul ales de comandamentul militar bizantin. Într-adevăr, drumul către acea regiune este, pentru o armată în marș, mult mai ușor de parcurs prin Moesia, pe la poalele Haemului, decât prin Thracia (pe ruta Philippopolis-Serdica-Remesiana), pe unde ar fi avut de urcat pante abrupte și de trecut prin defilee prea înguste.

§1.5.4.4. Întorcându-ne, după aceste necesare precizări, la narațiunea *Istoriilor*, aflăm din pasajul de care ne ocupăm că în ziua a șasea Baian făcu tabără împotriva lui Comentiolus. Dacă cronologia primelor cinci zile este perfect credibilă, fiindcă distanța între Tomis-ul moesian și Sirmium, unde fusese Baian în zilele de Paști, putea fi făcută de un grup de călăreți chiar în mai puțin de două zile, este însă greu de crezut ca într-o singură zi (cea de a șasea) el să fi ajuns cu trupe de infanterie greu înarmate de la Tomis-ul Moesiei până aproape de linia râului Iatrus, parcurgând aproape 250 km. Este mai probabil ca între evenimentele zilei a cincea și ale celei de a șasea să mai fi trecut două-trei zile, răstimp în care atât Baian cât și Comentiolus s-au apropiat de centrul Moesiei, adică de cursul Iatrului, venind din direcții opuse. Pentru că în aceeași vreme cu manevrele Hanului despre care am

⁵⁶ Gh. Ștefan, *Tomis et Toméa* în Dacia 11, 1967, p. 253-258; cf. și *Tomitanam urbem* de lângă Remisiana, la Paulinus din Nola, *Carmina* 17, 193 sqq. Dintre argumentele lui Gh. Ștefan lipsește tocmai acela că Theophylaktos plasează orașul în Θρακική Μυσία și nu în Σκυθία.

⁵⁷ Grafia Τόμες transcrie cu siguranță pronunția locală a unui **Tomis**, ca și în cazul altor toponime procopiene din Dacia Mediterranea: Δουλίαιρες pentru Doliaris (=doliariis), Ἀργένταρες pentru Argentaris (=argentariis), Βαρβαρίες pentru Barbariis (=barbaris) etc. Cf. Beševliev *Kastellnamen*, p. 109.

⁵⁸ *De Aedif.* 123,22: ἐν χώρῃ Τεμισιανισίᾳ. Numele pare să aibă aceeași rădăcină cu Timacus, în apropierea căruia s-ar fi putut afla; cf. și localitatea de azi Temska, la câțiva km. nord-est de Bela Palanka-Remesiana, cu urme de locuire antică (v. *Tabula Imperii Romani*, fasc. K34, Ljubliana 1976, p. 124).

⁵⁹ Nu este exclusă existența unui alt Tomis chiar în vestul Moesiei, pe de o parte pentru că numele pare să fi fost destul de comun în regiunile trace (un al treilea apare la Theoph. Confessor, FHDR II p. 620, între Phanagoria și Symbolon, în Bosforul Cimmerian, iar un *Iuppiter Tamitenus* este atestat chiar lângă Melta, v. inscripția nr. 54 din *Année Epigraphique* 1912, de la Riben [=Ad Putea]) iar pe de alta fiindcă Theophylaktos plasează localitatea în Θρακική Μυσία "Moesia Tracică", care ar putea desemna regiunile moesiene locuite de traci (bessi), pe versantul nordic al Haemului, de la Montana, prin Nicopolis, până la Marcianopolis.

vorbit până acum, Comentiolus a plecat din Haemimont, foarte probabil de la Anchialus, cum presupune și H. Mihăescu⁶⁰, după ce recrutase trupe în Tracia, ținta sa fiind, cum am văzut, Tomis-ul moesian. El va fi străbătut masivul Haemus printr-una din trecătorile lui estice, mai largi și cu pante mai domoale, poate tot prin Procliana [pasul Djulino?] ca și mai înainte. O dată ajuns dincolo, el trebuie să fi intrat pe drumul moesian ce venea dinspre est, de la Marcianopolis, și ducea spre Nicopolis, unde intenționa să ajungă într-o primă etapă. Întinzându-se pe acest drum dinspre est spre vest, generalul află în această "a șasea" zi că hanul *este acolo*⁶¹, adică în Moesia, blocându-i accesul spre vest, către Tomis.

Descumpănit de reacția rapidă a avarului și neștiind ce să facă (ne-o spune explicit Theophanes Confessor), el renunță la "joncțiunea"⁶² cu Nicopolis și hotărăște să meargă la Iatrus. Ne lipsesc prea multe date pentru a înțelege exact această decizie și pentru a-i comenta cu argumente motivațiile și implicațiile. E însă evident că generalul bizantin înțelesese nu mai avea nici un rost să continue drumul spre Moesia Prima și că urma să-i înfrunte pe avari singur, și nu – așa cum spera – împreună cu trupele lui Priscus. Panicat⁶³, el decide să meargă la Iatrus, fie pentru că Baian era prea aproape și nu-i mai dădea timp să-și organizeze defensiva în Nicopolis, fie pentru că avea nevoie, pentru unele manevre, de vecinătatea Istrului, fie pentru că, din vreun alt motiv, Nicopolis nu (mai) era potrivit pentru defensivă. Cert este că, aflat încă la est de ținta acestei etape de drum (orașul Nicopolis), Comentiolus decide să schimbe direcția de marș, *cotind-o prin Moesia ori luând-o prin largul (centrul) Moesiei* – așa cum am văzut că trebuie tradus *ἐπὶ τὴν Μοσίαν χωρεῖ*⁶⁴ – și îndreptându-se spre orașul Iatrus, azi Krivina, la vărsarea râului Iatrus-Iantra. Pe această nouă direcție, căderea întunericului îl obligă să facă popasul de noapte la Zikideva. Dis-de-dimineață își reia marșul și în aceeași zi ajunge cu mare grabă la Iatrus. Rezultă cât se poate de limpede din această interpretare a pasajului citat că Zikideva se afla la sud-est de Iatrus, la mai puțin de o zi de marș rapid și la vale, deci la cca. 30 mile (45 de km) de acesta.

⁶⁰ Mihăescu, *op. cit.*, *loc. cit.*

⁶¹ V. *Precizările filologice* (supra, p. 16), pct. 1.5.4.1.3.

⁶² V. *Precizările filologice* (supra, p. 15), pct. 1.5.4.1.1.

⁶³ Numai panica poate explica acțiunea lui de a doua zi, când își va abandona armata la Iatrus și va fugi peste munți spre casă.

⁶⁴ V. *Precizările filologice* (supra, p. 16), pct. 1.5.4.1.4.

Fig. 6. Moesia Secunda, teatrul luptelor cu avarii, și traseul lui Comentiolus.

§1.5.5. Modelele geografice. Deciziile și manevrele lui Comentiolus au o noimă numai dacă acceptăm modelul geografic propus în fig. 7. Știm că Iatrus era la nord de Nicopolis (indiferent dacă acesta se va fi aflat atunci la Nikjup ori la Tsarevets) și că generalul venea dinspre est spre acest oraș, de unde urma să continue în același sens spre Tomis. În punctul C (de cotitură), care trebuie să se fi aflat cu necesitate la est de Nicopolis, Comentiolus schimbă direcția înaintării spre nord-vest, îndreptându-se spre Iatrus. Pe această nouă rută la scurt timp ajunge la Zikideva, de unde apoi până la Iatrus este doar o zi de marș. Acest model geografic poate fi așezat fără nici o dificultate pe hartă (v. fig. 6), el fiind susținut pe deplin de cea de a doua listă de toponime din *De Aedificiis* a lui Procopius din Caesarea.

§1.5.6. Σπίβυρος-Spiurus. Există astăzi un consens în privința faptului că atât în listele anexă la cartea a IV-a cât și în textul descriptiv Procopius urmărește drumuri ale provinciilor⁶⁵, această ordine a expunerii având implicații importante în înțelegerea structurii listelor și în localizarea toponimelor, așa cum voi avea ocazia să arăt într-un viitor

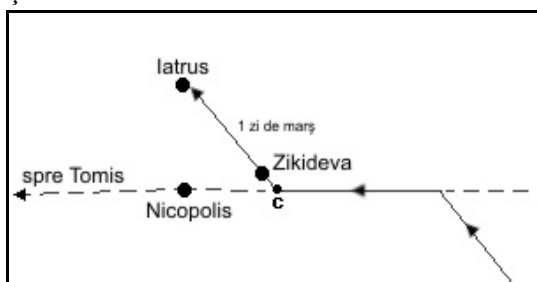

Fig. 7. Modelul geografic al drumului lui Comentiolus.

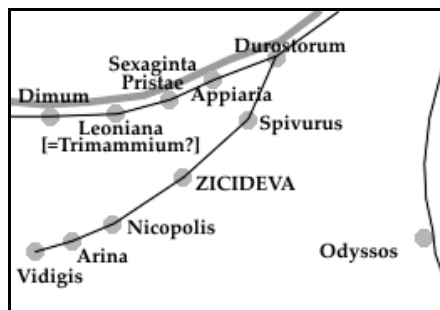

Fig. 8. Modelul geografic al drumurilor Moesiei II în *De Aedificiis*.

Zikideva -Spibyros. De mare folos în plasarea mai exactă pe hartă a acestui toponim este afirmația lui Detschew, din păcate neluată în seamă de Beševliev, că Σπίβυρος este cu siguranță unul și același cu **Spiurus**⁶⁷, satul de domiciliu al veteranului Romaestas Rescenti din diploma militară⁶⁸ emisă în anul 54 și descoperită la Zafirovo (fostul Sarsânlar⁶⁹). Comparând textul procopian cu cel al lui Theophylaktos, devine limpede că acest Spiurus/Σπίβυρος trebuie să se fi aflat fie chiar la Zafirovo, acolo unde a fost găsită diploma, adică la cca. 36-37 km. vest-sud-vest de Silistra, fie – cum este mai probabil – într-una din așezările cu urme antice din apropiere, pe o rută de legătură între Abrittus și Durostorum, localizare care plasează Zikideva între acest punct și Nicopolis, așa cum reiese din modelul geografic rezultat din această porțiune a listei (fig. 6).

§1.5.7. Localizarea Zikidevei. Coroborând datele puse în evidență de cele două modele, se poate susține că Zikideva trebuie căutată undeva la est de

⁶⁵ Cf. Beševliev, *Kastellnamen*, p. 57, 69, passim.

⁶⁶ Articolul care va încheia această serie va fi dedicat studiului structurii listei finale și va conține o încercare de reconstituire a formei ei originale.

⁶⁷ Detschew, *op. cit.*, p. 478 s.v. **Spiurum** (mai corect **Spiurus**, așa cum arată varianta greacă): "Sicher identisch mit Σπίβυρος". Cele două forme sunt transcrieri cu alfabet diferite și la epoci diferite, dar corecte amândouă, ale unui nume autohton pronunțat probabil **Spiwuro(s)**, ulterior **Spivuro(s)**.

⁶⁸ CIL XVI, nr. 3.

⁶⁹ Scris greșit Saršanlar la Detschew (*op. cit.*, *loc. cit.*), numele Sarsânlar (în turcă pluralul lui **sarsım** "zdruncinare, cutremurare") pare o traducere a unui nume local. Satul este o veche așezare aromânească (de unde provine familia actorului Toma Caragiu).

Nicopolis și la sud-est de Iatrus (Krivina), la cel mult 30-35 mp. (45-55 km.) – cât se putea parcurge în mai puțin de o zi de către o armată mergând în marș susținut la vale –, așadar prin preajma orașului modern Popovo. Or, acolo există într-adevăr un punct arheologic suficient de important pentru a putea fi identificat cu Zikideva: *Loco prope vicum Kovačevac*, – spune G. Mihailov⁷⁰ – *dicto Kaletu [=Cetatea în limba turcă, n.n.] (in regione oppidi Popovo), ruinae sunt oppidi et castelli* [sublinierea mea] *antiqui, cuius nomen ignoramus. Hic erat mansio sive mutatio viae antiquae Romanae, quae a Nicopoli ad Istrum usque ad Marcianopolim ferebat*. Cetatea de la Kovačevac (Kovačovec la alții) se află cam la 10-12 km. spre V-NV de Popovo și la mai puțin de 50 km. de Krivina-Iatrus.

§1.5.8. Enclava edonă de la Popovo. În finalul acestui articol aș vrea să aduc în discuție încă o chestiune de lingvistică, un puternic argument în sprijinul localizării propuse mai sus. Formele Ζικίδεβα - Ζικιδίβα - Ζεκε-δέ(σ)πων⁷¹ provin de la un toponim local, al cărui prim formant trebuie să fi fost *Zeke-, *Zeki- ori *Ziki-. El nu poate fi legat decât de Ζαικα-, Ζαικη-, Ζεκη- (pronunțate în epocă târzie Zeka-, Zeke-, Zeki-) etc., temă de certă și **unică** proveniență edonică, ceea ce face din numele nostru un hibrid edono-moesic⁷². Așa stând lucrurile, este interesant de observat că și în alte puncte din jurul orașului Popovo apar nume și formanți tipic ori exclusiv edonici, ca *-paibes*, *zaik-* și *mest(o/u-)*, cele mai multe din ele neîntâlnite nicăieri altundeva în afara Edoniei macedonene, cu excepția acestei mici regiuni moesiene: Μεστουπαιβης⁷³ în grota Tamno, lângă Tabačka, Μουκαπαιβης și Μουκαπαιβης⁷⁴ la Ljublen, Σαικίθης⁷⁵ (pentru *Zaikithēs) la Aprilovo, ...παιβης⁷⁶...la Ezerče.

⁷⁰ În IGB II, p.164.

⁷¹ Variantele Ζεκεδέσπων și Ζεκεδέπων din listele episcopale sunt fără îndoială genitivele unui Ζεκεδέπα, luat ca neutru plural, alterare a unui original latin *Zecedebea (pronunție vulgară a lui Zicideba), cu confuzia B-P, posibilă doar în scrierea latină. Aceeași eroare la Anonimul Ravennat (IV,7, p. 186, r. 15 și 16: Capidapa și Sancidapa, în loc de Capidaba și Sacidaba).

⁷² El trebuie să fi luat naștere într-o epocă în care formanții finali autohtoni de tipul *-deva*, *-para*, *-dina* erau încă productivi, deci pe când elementul lingvistic și etnic daco-moesian era încă viu și puternic, așadar cel mai probabil înaintea cuceririi romane, ceea ce înseamnă că localitatea avea o vechime considerabilă în vremea lui Procopius.

⁷³ IGB II, nr. 751.

⁷⁴ IGB II, nr. 754.

⁷⁵ IGB II, nr. 765.

⁷⁶ IGB II, nr. 746; lăsat de Mihailov necitit, în majuscule, dar pe care se descifrează limpede ΠΑΙΒΙIC, deci Παιβης ori mai degrabă -παιβης.

Data fiind slaba prezență greco-macedoneană în inima acestei provincii latinofone, cum o arată și puținătatea inscripțiilor grecești de aici, gruparea

Fig. 9. Regiunea orașului Popovo.

geografică atât de strânsă a acestor nume nu poate decât să indice în acest loc prezența unei vechi enclave traco-macedonene (edonice). Cum ea nu se poate datora în nici un fel legiunii V Macedonica, al cărei castru se afla mai la vest, la Oescus (unde de altfel nu există deloc urme lingvistice macedonene), cred că avem aici de a face cu o colonizare timpurie, așa cum va fi fost și cea a Bessilor și Lailor din Scythia Minor, poate încă din vremea când aceste teritorii aparțineau regatului odryșilor. Fondată tocmai de către acești edoni traco-macedoneni, probabil prin sec. I a.Chr.-I p.Chr., Ζικίδεβα/Zικιδίβα (Kovačevic), o localitate nu prea

însemnată la început, și de aceea nementionată de către geografii primelor secole p.Chr. și neprinsă în itinerarii, va deveni cu timpul oraș și sediu episcopal⁷⁷, datorită poziției sale de nod rutier în sistemul de drumuri romane târzii ale Moesiei Secunda. Importanța sa va fi fost poate accentuată tocmai de decăderea orașului de la Nikjup, proces ce trebuie să fi produs schimbări însemnate în rețeaua locală de drumuri.

§1.6. Abstract

The Procopian Ζικίδεβα (Zικιδίβα by Theoph. Simokatta) was thought to be a misspelling of Σικίδαβα. In 1988 V. Velkov identifies it with the ruins of the anonymous town on the Tsarevets hill, in Veliko Târnovo. He sustains his hypothesis with an etymological argument, namely that the name Devin Grad (a neighbouring hill to the south-east) must come from Zikideva. This explanation doesn't stand, Devin Grad coming, as other modern bulgarian toponyms, from the ancient bulgarian word **deva** (дѣва) "girl, maid, virgin".

The history of Zikideva is closely related to that of Nicopolis ad Istrum. The archeological researches lead by Poulter showed that this town decays beginning with the end of the Vth century, and it stops being inhabited by the end of the next

⁷⁷ Pentru a fi episcopat, Zikideva trebuia să aibă doar statut de oraș și nu neapărat să fie un oraș mare (v. Palatiolon, Transmarisca etc.).

century. On the other hand, the city on Tsarevets hill flourishes all along the VIth century, when it surely was the most important town of the region. This archeological frame doesn't fit the contemporary historical sources, which keep mentioning Nicopolis as an important town and regional capital until the end of the VIth century. This is why some archeologists supposed that it might have been moved from Nikjup on Tsarevets hill.

The most important text for localizing Zikideva are Theophylakt's *Histories*. From his narration results that the town is to be located at less than a day's march to the south-east of Iatrus (Krivina, on the Danube), somewhere close to Popovo. The most suited place which answers these conditions is the road station and fortress of Kovačevac.

The text of Procopius fully supports this identification, since in the second list of toponyms in *De Aedificiis*, after Nicopolis comes Σπίβυρος, which has to be identified with Spiurus from a military diploma found in the neighbourhood, at Zafirovo. Zikideva shows itself as an edonian-moesic name, assertion sustained by the discovery of some other edonian names in a limited region around the town of Popovo.

2. De la Θωκύωδις la Κλεισοῦρα (147.12-19)

§2.1. Toponimele Θωκύωδις - Βία - Ἀναγογκλί - Σοῦρας - Αὐθιπάρου - Δορδαῖς - Σαρμαθῶν (sic codd, *Σαρματῶν Beševliev⁷⁸) - Κλεισοῦρα (147.12-19) apar în cea de a doua listă anexă a cărții a IV-a din *De Aedificiis*, care acoperă teritoriul diocesei Thracia, și sunt atribuite provinciei Haemimont, fiind plasate pe la mijlocul listei toponimelor de sub titlul Αἰμυμόντου. Până acum acest scurt șir de nume nu a atras în mod special atenția cercetătorilor, deși el conține suficiente anomalii care să fi justificat o privire mai scrupuloasă. În afară de Βία și Κλεισοῦρα – evidente transcrieri grecești ale apelativelor latinești *via* și *clisura*⁷⁹, acesta din urmă un cuvânt propriu latinei dunărene cu sensul "chei, defileu", apelative care apar de regulă nu izolate, ci determinate de alte nume proprii ori epitete – restul numelor sunt ori greșite ori lipsite de elemente cunoscute. Astfel, Ἀναγογκλί, văzut de obicei ca o eroare de copiere a unui Anagoncilis⁸⁰, ori a unui *Ἀναγονκλίαι⁸¹, este pus de obicei în legătură cu Ἀργανόκλι⁸² (*De Aed.* 123.51), o formă prea puțin de încredere ea însăși. În realitate, atât componenții săi (Anagon- și -kli, niciunul întâlnit în toponimia tracă), cât mai ales finalul /-i/, îl indică drept un nume corupt. Αὐθι- din Αὐθιπάρου este și el un *hapax legomenon* în onomastica tracă, apropiat în mod obișnuit, dar nemotivat, de Ἀθυ- din

⁷⁸ Beševliev, *Kastellnamen*, p. 135.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 135, nr. 13 și 136, nr. 19.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 135, nr. 14.

⁸¹ W. Tomaschek, *Die alten Thraker* II/2, p. 54.

⁸² Beševliev, *op. cit.*, loc. cit.

Ἀθυπάρ⁸³. Σοῦρας este considerat de cei mai mulți interpreți ai textului procopian, în mod greșit, drept o formă sigură, numele fiind de obicei identificat cu *-sura* din toponimele trace Carasura și Κουτζούσουρα⁸⁴. Acest rar component onomastic este explicat de majoritatea tracologilor ca un substantiv derivat de la radicalul indo-european *ser- "a curge", având sensul "râu, curs de apă"⁸⁵. El apare însă numai în cele două nume amintite, ambele toponime, nu hidronime, cu rol de formant final. Chiar dacă el înseamnă într-adevăr "râu" în aceste două nume, este puțin probabil ca el să fi putut constitui singur un toponim ("Râul").

Σαρμαθῶν este emendat de Beševliev⁸⁶ la *Σαρματῶν, aparent justificat, de vreme ce el vizează aici numele Sarmaților, numiți în toate celelalte izvoare antice Sarmatae (gr. Σαρμάται). Însă tocmai împrejurarea că ortografia lui era stabilă și bine cunoscută ar trebui să ne facă să ne întrebăm cum s-ar fi putut produce o asemenea eroare în acest loc, confuzia de litere între [θ] și [τ] nefiind deloc una obișnuită în paleografia greacă. Mai mult, aceeași grafie mai poate fi întâlnită o dată în *De Aedificiis* în numele Σαρμαθῆς (μοναστήριον)⁸⁷. Cred, de aceea, că există posibilitatea ca în acest nume să nu avem o eroare de copiere (cu un [θ] complet nejustificat în loc de [τ]). Poate este vorba de transcrierea întocmai a unei pronunții curente în epocă, de pildă Sarmatz(ai) ori poate Sarmač(ai), [θ]-ul notând un sunet autohton special.

§2.2. Palatala tracă. Trebuie să fac în acest loc o scurtă digresiune asupra unei chestiuni de fonetică tracă și de transcriere greacă și latină a sunetelor trace cu care ne vom mai întâlni în cele ce urmează. Este astăzi unanim admis faptul că limbile trace nu aveau aspirate, lucru certificat de lipsa practică a aspiratelor [φ] ([ph]) și [χ]([ch]) din numele tracice⁸⁸. Tocmai de aceea, frecvența relativ mare a literei [θ] în aceste nume trebuie să aibă o altă explicație. Așa cum voi arăta într-un viitor studiu dedicat acestei importante chestiuni de fonetică tracă, în numele trace [θ] alternează de cele mai multe ori cu alte litere, în primul rând cu τς, τς, ς ori τ, mai ales când acestea sunt urmate de un *iota*⁸⁹. Această scriere ezitantă nu poate avea decât o singură explicație, înțeleasă încă de Kretschmer, și anume încercarea scribilor antici de a transcrie cu alfabetul inadecvat (grec sau latin) un sunet specific limbilor tracice, sunet pe care lingvistul german l-a numit "spirantă irațională"⁹⁰. Eu propun să-l numim, convențional, *palatală tracă*, fără să-i

⁸³ *Ibidem*, p. 136, nr. 16; Detschew, *Sprachresten*, p. 34.

⁸⁴ Beševliev, *op. cit.*, p. 99, sub Κουτζούσουρα.

⁸⁵ *Ibidem*; Detschew, *Sprachresten*, p. 470. v. infra, p. 31-32 și notele 118-120.

⁸⁶ Beševliev, *op. cit.*, p. 136, nr. 18.

⁸⁷ V,9,32, mănăstire în Mesopotamia.

⁸⁸ Puținele excepții sunt nume îndoienice trace, erori de copiere sau evoluții târzii, datorate unor influențe străine.

⁸⁹ V. de ex. la Detschew, *Sprachreste...*: Βουρθειθς (p.81) – Βurtsitsinis (p. 83), Θιντας (p. 203) – Tzinta, Tsinta (p. 497), Ἀθιουτικη (p.7)-Ἀσουτικη (p. 31) etc.

⁹⁰ P. Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, Göttingen, 1896, p. 231. Termenul este preluat și folosit apoi și de Mihailov (G. Mihailov, *La Langue des Inscriptions*

discutăm deocamdată modul și locul de articulare. Este de presupus că el avea o variantă surdă și una sonoră⁹¹ și există toate șansele ca el să fi avut reflexe dialectale diferite. El este, cum cred, realizarea tracică a velarei palatale indo-europene (k'/g'h), fapt ce conferă unora din dialectele tractice un caracter satem aparte. Să reținem că această explicație are importante implicații etimologice⁹², întrucât în acest fel [θ] din numele trace nu ar proveni dintr-o dentală, ci ar corespunde regulat unei velare palatale indo-europene, [k'] sau [g'(h)].

§2.3. Trecând la numele următoare, să observăm că atât primele două cât și ultimele două se explică mult mai bine împerecheate: **Θωκύωδης βία** și **Σαρμαθῶν** [*Σαρματῶν] κλεισοῦρα.

§2.3.1. Θωκύωδης βία este, după părerea mea, transcrierea greacă a unui nume **latin**, așa cum de altfel sugerează prezența apelativului **via**, așadar un toponim a cărui formă originală trebuie să fi fost *Thocyodis via* sau (*ad*) *Thocyodis viam*. Prin urmare, îmi pare firesc să vedem în *Thocyodis* un genitiv latinesc (de decl. III, de tipul *custōs, -ōdis*) al unui nominativ ***Thōcyōs** (*Θώκυως). Această formă ne trimite imediat cu gândul la numele strategiei Θουκυσιδαντική⁹³, pe care îl întâlnim în celebra inscripție a strategului trac Flavius Dizala Ezbenis de la Nicopolis ad Nestum⁹⁴. Acesta este un cert adjectiv grecesc format cu suf -ικη (-ica în latinește), cu care sunt create numele strategiilor Traciei, prin derivare cel mai adesea de la etnonime sau etnicoane: Δενθελητική de la Δενθελῆται⁹⁵, Οὔσδικησική⁹⁶ de la Usdicens (la rândul său un derivat de la un *Usdica, format prin același procedeu de la un etnonim *Usdae), Σερδική⁹⁷ de la Σέρδοι⁹⁸, Σελληνική de la un etnonim *Selletae⁹⁹ etc. Este deci firesc să presupunem că Θουκυσιδαντική este tot un astfel de derivat, de la un etnonim *Θουκυσιδανται. Acesta trebuie să fi fost, la rândul său, un compus având ca formant final pe -δαντ(αι)¹⁰⁰, eventual un corespondent

Grecques en Bulgarie, Sofia, 1943, p. 67-69 et passim), care îi dedică un capitol special. Cf. și Ed. Schwyzler, *Griechische Grammatik*, München, 1939-53, p. 204 și urm.

⁹¹ Foarte probabil corespunzătoare africatelor românești [t], [dz] (devenit ulterior [z]) și spirantelor albaneze [th], respectiv [dh].

⁹² Un exemplu: numele strategiei Αθιοντική (v. infra, nota 95), numită și Ασουτική (IGB III(1), 1116), ca și cel al muntelui Άθως, s-ar explica de la rad. indo-european *ak'(u)- "ascuțit", foarte potrivit unor oronime (și regiuni numite după ele). V. și nota 105.

⁹³ Sugestie a lui Beševliev apud Detschew, *op. cit.*, p. 203, s.v. Θουκυσιδαντική.

⁹⁴ Mihailov, IGB IV, nr. 2338. Locul descoperirii este, în lucrările mai vechi, satul Gärmen, dep. Nevrokop (azi Goce Delčev).

⁹⁵ Detschew, *op. cit.*, p. 115-116.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 348-349.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 430 și urm.

⁹⁸ Orașul este numit în inscripțiile locale în mod constant ή Σερδῶν πόλις [orașul Serdilor], v. Mihailov, IGB IV nr. 1902 și urm.

⁹⁹ Ori *Σέλλητες, cum propune Tomaschek, *op. cit.* p. 86

¹⁰⁰ Atestat în numele de persoană Dantus și Δαντῶ (Detschew, *op. cit.*, p. 115-116) și, pe gradul [e] al radicalului, Dento, Dentus; cf. și Δεντις-Δενθις (Detschew, *op. cit.*, p. 125-126).

tracic al grecescului –δοντ– din nume precum Θερμώδων, –δοντος. Formantul său inițial este în acest caz Θουκυσί¹⁰¹, cu siguranță o formă fie derivată, fie flexionată¹⁰², de la o tulpină *Θουκυ-, evidentă variantă a lui *Θωκυως, dedus mai sus din Θωκυώδης. Litera greacă [θ] nu transcrie nici în cazul acestui nume aspirata greacă [th], ci servește tot la notarea palatalei trace¹⁰³. Întrucât, așa cum am arătat, acest sunet provine, cu mare probabilitate, din velara palatală indoeuropeană *k', putem explica pe *Θουκυσ / *Θώκυως ca pe o dezvoltare a radicalului i-ean *k'ū-"Spitze"¹⁰⁴, el putând fi chiar etimonul cuvântului românesc de substrat **ciucă** "pisc, vârf". Este o etimologie potrivită numelui unei localități de munte, amplasare susținută și de numele Κλεισοῦρα (147.19) din încheierea acestui pasaj. Θωκυώδης βία, ca și numele următoare, cel puțin până la Κλεισοῦρα, au prin urmare toate șansele să se fi aflat undeva în masivul Haemus, poate chiar în strategia Θουκυσιδαντικῆ, un prim indiciu că localitățile pe care le conține nu se aflau în Haemimont, în lista căruia se găsesc ele în forma textului ajunsă până la noi, ci în Thracia.

§2.3.2. Separarea, în copiiile ulterioare ale manuscrisului, a acestor nume duble care delimitează porțiunea de listă de care ne ocupăm, indică în același timp posibilitatea ca în acest loc al arhetipului să existe și alte greșeli de separare. Acesta este motivul pentru care, continuând analiza, am căutat să văd dacă nu cumva și alte nume ale acestui pasaj prezintă acest tip de eroare. Convingerea mea este că lucrurile stau într-adevăr astfel, fiindcă dacă luăm cele trei nume improbabile de la mijloc – anume Ἀναγογκλί - Σοῦρας - Αὐθιπάρου¹⁰⁵ – ca pe un fragment de *scriptio continua* (ἈναγογκλίΣοῦραςΑὐθιπάρου), observăm că separându-l altfel, dar fără nici o altă modificare, anume *Ἀναγον-*Κλισοῦρα-*Σαυθιπάρου, obținem trei nume inteligibile și explicabile, rezultat în care cu greu putem vedea o simplă coincidență. Astfel:

*Ἀναγον (scil. κάστελλον ori φρούριον) este participiul prezent neutru al lui ἀνάγω "a (se) ridica, înălța", sensul său fiind așadar "(cetatea) înălțată, de pe

¹⁰¹ Mi se pare mai puțin probabilă o separare Θουκυ-σιδαντα, cu un al doilea formant –σιδαντα, pentru care nu avem nici un sprijin în onomastica tracă.

¹⁰² Suffixul ori poate desinența /si/ (eventual de dativ ori instrumental plural) în finalul primului formant al unor compuși este prezent cu certitudine în mai multe nume, din care voi da aici ca exemplu doar două, ambele etimologizabile: Βουσί-παρα (de la *gwōu "bou, bovină") și Δρουσί-παρα (de la *drū "lemn, pădure", mult mai puțin probabil de la numele latin Drusus, cum crede Beševliev, *op. cit.*, p. 24).

¹⁰³ V. mai sus paragraful *Palatala tracă*, p. 24, pct. 2.2.

¹⁰⁴ J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*³, Tübingen-Basel, 1994, p. 626-627.

¹⁰⁵ Ms. I are αὐθιπάρου, dar aceasta este o eroare târzie, proprie acestui manuscris, de vreme ce el este copiat după manuscrisul A (mbrosianus), păstrat, care are și el αὐθιπάρου (J. Haury, *Procopii Caesariensis Opera Omnia IV (De Aedificiis)*, Lipsiae, 1964, p. 147, *app. crt.*).

înălțime". Separarea lui *Ἀναγον de finalul -κλι din Ἀναγογκλί este susținută și de grafia ἀναγονκλί din manuscrisul A, -vk- în loc de de -γκ-¹⁰⁶.

*Κλισοῦρα este în mod evident grafia fonetică a cuvântului latin balcanic *clisura* / κλεισοῦρα "trecătoare, defileu, clisură" și el trebuie grupat cu numele următor, cum voi arăta mai jos.

*Σαυθιπάρου se dovedește de un interes cu totul special fiindcă, separându-l firesc în Σαυθι- și -πάρου, observăm că primul său formant pare a fi o variantă (fonetică sau doar grafică) a numelui Σεύθης. Și există într-adevăr două atestări ale acestui nume, amândouă în inscripții latinești, care ne conving că o asemenea interpretare nu este nicidecum pură speculație. La Misenum găsim un Dines **Sautis**¹⁰⁷ de origine bessică și, la Prahovo în Serbia (Moesia Superior) un **Sautes** Pa[...]¹⁰⁸. Dialectal, anume în regiunile locuite de bessii, numele se pronunța prin urmare și cu /au/ în loc de /eu/¹⁰⁹, fiind astfel legitimă identificarea lui Σαυθι- din Σαυθιπάρου cu Σεύθης. În cazul în care decuparea propusă aici se va dovedi corectă, atunci *Σαυθιπάρου (în care trebuie văzut un genitiv al unui *Σαυθιπαρον) nu poate fi decât varianta locală, bessică, a numelui - pe care noi îl cunoaștem în varianta grecizată Σευθόπολις¹¹⁰ - purtat de orașul fondat de Seuthes III în nordul Thraciei, aproape de Koprinka (dep. Kazanlâk, Bulgaria), azi complet acoperit de apele lacului de acumulare al unei hidrocentrale, după ce a fost săpat de către arheologii bulgari.

Aceste ultime două nume trebuie să constituie și ele o unitate toponomastică – anume *Κλισοῦρα Σαυθιπάρου, sensul ei fiind "clisura Seuthopolei" și denumind probabil un turn de apărare al acestei trecători – și aceasta din două motive. Gramatical, unitatea este sugerată de genitivul Σαυθιπάρου, care își regăsește astfel regentul (*Κλισοῦρα). Istoric, este singurul mod în care se poate explica supraviețuirea numelui: orașul Seuthopolis era, în vremea redactării operei *De Aedificiis*, o antichitate îndepărtată, dar este perfect posibil ca numele său – păstrat în derivate locale ale altor entități geografice mai puțin afectate de istoria umană, cum este cazul defileului din apropiere – să fi fost folosit în continuare, chiar și mult după dispariția orașului de la care a fost numit.

¹⁰⁶ Această grafie poate fi semnificativă, întrucât acesta este singurul loc din ms. A în care nazala [n] aflată înainte de consoană velară este scrisă neortografic, cu [v] în loc de [γ]. Oscilația este însă comună în ms. V (120.50 κοβένκιλες pentru Κοβέγκιλες, 126.16 πινκούς pentru Πιγκούς și 126.1 σινγηδών pentru Σιγγηδόνον).

¹⁰⁷ CIL X, 3590

¹⁰⁸ CIL III, 8095 (=ILJug-3, nr. 1361). El este citat uneori **Sautes** P[...], dar textul spune clar *He(r)cvli[...]\Bitvs Bit[i...]\Savtes Pa[...]\Con(vs) Con[i...]* etc.

¹⁰⁹ Este doar unul din contextele în care se produce alternanța vocalică a/e în numele trace (v. Cicerone Poghirc, *La valeur phonétique de l'oscillation graphique thrace a/e à la lumière des données des langues balkaniques modernes*, în culegerea de articole *Philologica et Linguistica*, Bochum, 1983). V. și nota 110.

¹¹⁰ Atestat în IGB III(2), nr. 1731, la Koprinka.

Localizarea castelului *Κλεισοῦρα Σαυθιπάρου în apropierea fostului Seuthopolis este în mod fericit confirmată de către toponimul următor din lista procopiană, Δορδαῖς, care trebuie identificat cu *Δορταζα (sau *Δορταζος), localitate atestată¹¹¹, cu două-trei secole înainte, la doar 5 km. nord de Seuthopolis. Cele două forme au toate șansele să fie variante cronologice ale aceluiași nume, fiindcă în timp ce sonorizarea lui [t] la [d] poate reda o evoluție fonetică reală¹¹²,

finalul -ᾱς (cu circumflex) al numelui procopian este dubios¹¹³ și este posibil ca el să se datoreze unei restituiri eronate a unei abrevieri Δορδαῖς¹¹⁴, nerecunoscută de către vreunul din copiiștii intermediari ai manuscrisului.

Fig. 10. Seuthopolis și Šipka (prelucrare după harta de la adresa <http://www.kazanlak.bg/image/sevtopolis.pdf>)

mai importante prin munții Haemus, între Tracia și Moesia centrală. Numele Σαρμαθῶν [*Σαρματῶν] "a Sarmaților" îi va fi fost atribuit cu secole înainte, când ieșirea sa nordică se afla în teritoriul unei enclave a Sarmaților, amintiți chiar în acest loc de către Plinius¹¹⁵, care îi numește *Arreatae Sarmatae*. Afirmția sa este confirmată indirect și de către Iordanes care, referindu-se la epoca războaielor lui Traian cu dacii, ne spune că *Victoriae civitas* (cum traduce el numele orașului Nicopolis ad Istrum) a fost

¹¹¹ Această formă a numelui este dedusă de Detschew, *op.cit.*, p. 221, de la supranumele toponomastic al lui Apollo Δορταζηνός atestat într-o dedicație găsită la Krän (dep. Stara Zagora) într-un "sanctuarium equitis Thracii et Apollinis" (IGB III(2), nr. 1756).

¹¹² Fenomen fonetic dialectal târziu, care va face obiectul unui articol aparte.

¹¹³ Ca și în alte toponime procopiene din *De Aedificiis* terminate în -ᾱς, dintre care Τηγᾱς (131.22) este în mod sigur o coruptelă a lui Τίγρας (148.47).

¹¹⁴ Toate manuscrisele păstrate provin dintr-un arhetip în care, între altele, se făcea abuz de abrevieri. Multe din ele au fost înțelese și completate, dar altele fie au fost întregite greșit, fie au rămas necomplete; lectura Δορδαῖς a abrevierii *Δορδαῖς (pentru *Δορταζα) va fi fost favorizată poate, ca și în alte cazuri (v. și n. 158 și 165), de forma neglijentă a accentului în arhetip. Un caz asemănător este cel al numelui scris Βουτρούδης (147,28) în loc de *Βουτροδεῖος (v. Detschew *Sprachreste*, p. 83, s.v. Burtudizos)

¹¹⁵ *Naturalis Historia* 4,41.

construit de Traian în cinstea victoriei sale asupra Sarmaților¹¹⁶. Ca și Tropaeum Traiani de la Adamclisi, și orașul Nicopolis trebuie să fi fost construit în urma unei operațiuni militare de anvergură la sud de Dunăre, care are toate șansele să fi fost îndreptată, așa cum afirmă Iordanes, împotriva Sarmaților.

De ce nici unul din aceste nume nu este menționat de alte surse, așa cum se întâmplă cu castelele aflate pe drumul danubian? Dacă localizările propuse se vor dovedi corecte, atunci și Σαυθιπάρα și Δορδᾶς ar fi cunoscute și din alte surse, în formele Σευθόπολις și *Δορτάζα, cum am văzut mai sus. Pe de altă parte însă, aceste castele se află pe un drum de o mai mică importanță – pe care l-am putea numi "drumul trans-haemimontan" - neamintit de alte izvoare. Motivul pentru care toponimele acestei mici regiuni sunt totuși menționate de Procopius, și încă cu o densitate atât de mare, este acela că și pasul Šipka, o poartă de intrare a dușmanilor prin zidul defensiv natural care este masivul Haemus, ca orice alt defileu, trebuie să fi prezentat pentru Iustinian un interes strategic special.

Localizarea propusă mai sus este sprijinită și de elementele lingvistice furnizate de acest pasaj. Numele *Ἀναγον (κάστελλον, φρούριον) "(Castelul, fortul) de pe înălțime" și Κλεισοῦρα indică o regiune de munte. Genitivul **Thocyodis**, cuvintele **via** și **clisura** (de 2 ori), ca și varianta Σαυθι-, cu vocalism /a/, al numelui Σεύθη¹¹⁷, ne îndreaptă și ele către "linia Jireček", care trecea pe creasta Haemului. Să observăm în încheiere că aceste câteva toponime, deși plasate de Procopius sub titlul Αἰμιμόντου, se aflau în realitate în Thracia, adică în provincia aflată în listă înaintea Haemimontului, fapt de o importanță majoră în refacerea structurii inițiale a listei finale, cum se va vedea în articolul ce va încheia această serie.

§2.4. Abstract

The names Θωκύωδης - Βία - Ἀναγογκλί - Σοῦρας - Αὐθιπάρου - Δορδᾶς - Σαρμαθῶν (sic codd, *Σαρματῶν Beševliev) - Κλεισοῦρα (147.12-19), occur at the beginning of the names of Haemimontus, in the second list of *De Aedificiis*. Since the first two names (*Thocyodis via*) and the last two (*Sarmathon clisura*) are much better explained as pairs, there is a strong possibility that this fragment contains some text separation errors.

¹¹⁶ *Getica*, 103. După Ammianus Marcellinus (*Historiae*, 31.5.16) el celebra victoria asupra Dacilor, dar mărturia lui Iordanes trebuie luată drept mai avizată, el fiind născut în Moesia, probabil chiar în regiunea Nicopolei, oraș aflat chiar la ieșirea din pasul Šipka v. și supra, p. 7.

¹¹⁷ Un studiu în curs de redactare asupra formantului onomastic -zenis, arată că distribuția geografică a variantelor principale, -ζενις și -zanus, evidențiază foarte clar două arii dialectale: cele cu vocala /e/ (și terminate în -is) sunt traco-grecești, cele cu vocala radicalului /a/ (și terminate mai ales în -os, -us) sunt daco-latine. V. și p. 31, pct. 3.2. și n. 109.

And indeed, if we consider the next three names (Ἀναγογκλί, Σοῦρας and Αὐθυπάρου) as a string of letters in *scriptio continua*, then this can be split into *Ἀναγον- *Κλισοῦρα and *Σαυθυπάρου, three names which make perfect sense:

- *Ἀναγον (the present participle of ἀνάγω "to raise") means "the raised (fortress)".

- *Κλισοῦρα Σαυθυπάρου - where Sauthiparon is the Bessian form of Seuthopolis – is the name of a strait which once led to the town of Seuthes III, in northern Thrace, today submerged in the Koprinka lake.

The next name, Δορδᾶς, confirms this localization, because it is obviously the same as *Δορταζα, attested only 5 km. northwards, at Krän.

It results that the last name, Σαρμαθῶν Κλεισοῦρα, belongs to the pass called today Šipka.

The articles also presents the *Thracian palatal*, a sound specific to the Thracian languages, written in local inscriptions and in the historical sources alternately by θ, ζ (ζ), τς (τς) etc., followed in most of the cases by a palatal vowel, mainly [ι] or [η].

3. De la Κουρτουξοῦρα la Ταυροκεφάλων (146.20-24)

§3.1. Numele de care mă voi ocupa în continuare apar tot în cea de a doua listă anexă a cărții a 4-a, între 146.20 și 146.24, sub titlul **Θράκης**:

Κουρτουξοῦρα - Ποταμουκάστελλον - Εἰσδίκαια - τὸ ἐμπόριον Ταυροκεφάλων.

Forma actuală a acestui pasaj, așa cum îl găsim în edițiile moderne ale operei *De Aedificiis*, este de fapt o creație a lui Maltretus¹¹⁸, preluată de Haury, fiindcă manuscrisele ne dau altceva:

în A(mbrosianus) citim **κουργάξουρα ποταμοῦ καστέλλαν εἰσδίκαια τὸ ἐμπορεῖον ταύρων κεφάλων**

iar în V(aticanus) **κουρτουξοῦρα ποταμοῦ κάστελλαν εἰσδίκαια τὸ ἐμπόριον ταύρων κεφάλων.**

Acest pasaj pare mai degrabă, în amândouă manuscrisele, o propoziție în limba greacă decât o înșiruire de toponime trace fără înțeles.

Pentru primul nume, compusul **κουρτουξοῦρα** (V) sau **κουργάξουρα** (A), Beševliev propune reconstituirea *Κουρτουσοῦρα, pe care el o consideră, fără nici un motiv, "*eventuell mit Κουτζούσουρα (121,43) identisch sein*"¹¹⁹. Cele două variante diferă în primul lor formant lexical (**κουρτου-** (V) față de **κουργά-** (A)) datorită unor erori grafice destul de comune în paleografia greacă:

¹¹⁸ Autorul primei ediții critice a operei procopiene: Claudius Maltretus, *Procopii Caesariensis De aedificiis Dn. Iustiniani libri sex* etc., Tomi II. pars prior, Parisiis, 1663.

¹¹⁹ Beševliev *Kastellnamen*, p. 131.

-γ/τ (Γ/T) este una din confuziile de litere bine cunoscute și bine atestate, dintre ele varianta cu τ (tau) fiind într-adevăr cea de preferat, așa cum o demonstrează și un alt nume procopian, din prima listă: ῥ'Αντίπαραι în loc de ῥ'Αντίπατρα¹²⁰ (117, 32).

-ου / α¹²¹ este una din oscilațiile grafice cele mai frecvente în minuscula greacă de după sec. VIII, iar alegerea variantei corecte este mai dificilă. În manuscrisele procopiene ea este comună în așa măsură, încât etimologia numelor în care apare trebuie făcută ținând întotdeauna cont de ambele variante¹²². Pentru numele nostru este totuși de preferat forma cu -ου-, pentru că ea este cea dată de manuscrisul mai bun (cum este considerat ms. V).

-pentru înlocuirea neverosimilului ξ din Κουρτουξοῦρα, Beševliev restituie un *Κουρτουσοῦρα, în timp ce Detschew propune, pe bună dreptate, forma *Κουρτουζοῦρα¹²³, în virtutea confuziei mult mai comune între ξ și ζ (și nu între ξ și σ).

§3.2. Alternanța s/z în numele trace. Această oscilație îmi oferă aici ocazia unei necesare precizări privind un aspect al scrierii și interpretării resturilor de limbă tracă. Se consideră de obicei că în numele trace păstrate /s/ și /z/ sunt variante firești ale unuia și aceluiași sunet (/z/). Este o prejudecată care a produs multe erori de interpretare a materialului lingvistic. Etimologic, sunetele /s/ și /z/ trebuie să fi fost și în tracă distincte, ele provenind, ca și în alte limbi satem, din /k/, respectiv din /g'/ și /g'h/. Într-adevăr, o analiză statistică a utilizării lor în izvoarele limbilor traco-dace, ne arată că ele sunt comutative într-o proporție nesemnificativă, regula fiind că nici una din ele nu se poate substitui celeilalte. Astfel, nume ca Ζάλδαπα/Zέλδεπα de la *g'hel-d- "galben, auriu", ζελαῖς de la *g'hela- "vin" etc., a căror etimologie sigură justifică un /z/, nu au deloc variante cu /s/. Deasemenea, nume cu /s/ etimologic bine atestate, precum *Serdica/Sardica* de la *k'rd- "inimă, mijloc"¹²⁴ sau -sula de la *sulūa "pădure" (putem adăuga Σεύθης, *Sucidava* etc.) nu au nici o variantă cu /z/. În alte cazuri, mult mai numeroase, numele trace conținând un /z/ au într-adevăr variante cu /s/, însă acestea sunt în mod net minoritare și nu apar decât în izvoare latine ori latinizante, în poziție intervocalică. Sugestive sunt în acest sens statisticile pe care ni le oferă formantul lexical final -ζεις¹²⁵ (de la *g'enes "fiu, născut", corespunzând gr. -γένης). Acesta apare în cca. 165 de atestări în total. Cele mai multe din ele (peste 130) sunt în Tracia propriu-zisă (în Bessia sud-haemimontană), de unde acest formant provine, unde în absolut toate aparițiile se folosește /ζ/. În numai 15 cazuri

¹²⁰ Antipatrai (deseori scris greșit Antipatria), oraș în interiorul Epirului Nou, în teritoriul Dassareților, la E de Apollonia.

¹²¹ Formele lor fiind asemănătoare: ου (=ou) și α.

¹²² V. nota 155.

¹²³ Beševliev, *Kastellnamen*, p. 131 nr. 20 (și p.99 nr.43) și Detschew, *Sprachresten*, p. 264.

¹²⁴ R. Vulpe, *Le nom de Serdica*, în *Studia Thracologica*, București, 1976, p. 91-102.

¹²⁵ V. și n. 117.

numele sunt scrise cu /s/ (mai ales în varianta latinizată *-sanus*, în Aulusanus, Brisanus etc.), din care 13 sunt în redacție latină, fie în regiunile balcanice latinofone (cele două Moesii și Dardania), fie în provincii vestice ale imperiului. În aceste cazuri avem de a face cu un fapt de ortografie latină: datorită pronunției /z/ a lui /s/ intervocalic în latina vulgară, numele cu /z/ au fost considerate ca având "pronunție rustică". Ele au fost în consecință "corectate" și "debarbarizate" prin scrierea lor cu /s/, fenomen bine cunoscut în filologia clasică și numit *hiperurbanism*. În alte cazuri alternanța Σ et Ζ se explică printr-o confuzie de litere (și ea bine cunoscută) în manuscrisele unor opere grecești. Întâlnim astfel Σάλμοξις în unele manuscrise ale lui Herodot, în timp ce aproape toți ceilalți autori, inclusiv cei care citează textul herodotian¹²⁶, scriu numele cu Ζ: Ζάλμοξις. Este deci de preferat, măcar din precauție metodologică, să considerăm /s/-ul și /z/-ul numelor trace drept foneme diferite, rămânând în sarcina viitorului thesaurus al acestor limbi să stabilească o normă grafică în fiecare din aceste cazuri.

§3.3. -zura și -sura în hidronimia tracă. Revenind la emendarea *Κουρτουζοῦρα propusă de Detschew, ea este sprijinită și de faptul că multe hidronime trace sunt formate cu *-zura* și cu derivați ai săi – precum *Zyras* (hidronim al Scythiei Minor¹²⁷), *Zyrmae*, *Zurta*¹²⁸ ș.a. –, nu cu *-sura*, cum se afirmă în multe lucrări dedicate numelor trace. Aceasta este o prejudecată destul de frecvent întâlnită, datorită unei etimologii a lui Detschew aparent evidentă dar în fapt improbabilă¹²⁹. Cred, de aceea, că numele nostru trebuie să fi avut nominativul Κουρτουζοῦρας și că el apare în listă la genitivul Κουρτουζοῦρα, acordându-se astfel cu numele care îl urma (v. explicația mai jos).

§3.4. Ποταμουκάστελλον este, oricum l-am lua, o conjectură neverosimilă. Mai întâi pentru că, în ciuda erorii evidente pe care o conține forma κάστελλον, finalul său era totuși *-av* și nu *-ov*, punct asupra căruia manuscrisele sunt perfect de acord. Apoi pentru că avem de a face aici cu două cuvinte și nu cu unul singur: *ποταμοῦ* și *καστέλλον*, așa cum găsim în A, lectură confirmată însă și de V unde, chiar dacă cele două cuvinte au fost împreunate (*ποταμοῦκάστελλον*), fiecare din ele își păstrează încă accentul.

Primul din aceste două nume, *ποταμοῦ*, care este genitivul lui ποταμὸς "râu", se acordă în mod firesc cu numele anterior, Κουρτουζοῦρα, tot un genitiv, așa cum am văzut, împreună cu care formează sintagma **Κουρτουζοῦρα ποταμοῦ** "a(1) râului Kurtuzura".

¹²⁶ Hesychius (s.v.): Ζάλμοξις τοῦτον Ἡρόδοτος...φησι etc. "Zalmoxis: Herodot... spune că acesta..."; cf. și Detschew, *Sprachreste*, p. 173-174.

¹²⁷ Plinius, *Nat.Hist.* IV, 44, azi Batkovska (sau Batova) reka (Detschew, *Sprachreste*, p. 196)

¹²⁸ Cf. Detschew, *op. cit.* p. 195 și 196.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 470 s.v. -σουρα, -sura, explicat prin ie. *ser "a curge"; de aici provine însă, cu siguranță, daco-moesianul *-sara*. V. și supra, p. 23 și notele 81-82.

Cuvântul **καστέλλαν** (A) sau **κάστελλαν** (V), cu finalul **-αν**, este categoric greșit, pentru că el presupune două neregularități: existența unui neatestat feminin singular **κάστελλα** și utilizarea acestuia complet nemotivată la acuzativ. Eroarea este așadar certă, dar ea nu se datorează unei scrieri greșite **-α-** în locul lui **-ο-** (al unui **καστέλλον**), așa cum credeau editorii, ci aglutinării la pluralul corect **κάστελλα** a unui **-ν** final, a cărui proveniență va fi explicată mai jos.

§3.5. Numele **Εἰσδίκαια** nu este altceva decât fuziunea într-un cuvânt unic, ca și în cazul lui **ποταμοῦκάστελλαν**, a sintagmei **εἰς Δίκαια**. Pentru a fi corect gramatical, numele cetății Dikaia ar fi trebuit să se afle la acuzativul cerut de prepoziția **εἰς** "la", adică **Δίκαιαν**. Cred, de aceea, că manuscrisul procopian original avea în acest loc tocmai acest acuzativ, al cărui **-ν** final a migrat apoi către rândul de deasupra, printr-o eroare curioasă dar deloc inexplicabilă, transformându-l acolo pe **κάστελλα** în **κάστελλαν**. Un caz similar de "eroare interlineară" a fost sesizat de I.I.Russu¹³⁰ în lista finală, unde perechea de nume **Δεονιάνα** – **Λιμώ**, este rezultatul inversării inițialelor numelor corecte ***Λεονιάνα** (de la Leon) și ***Λιμώ** (=Dimum). În cazul nostru eroarea a putut fi generată de forma specială pe care o lua uneori **-ν** final (mai ales la sfârșit de rând) în minusculele grecești, anume mult mai înalt decât limita superioară a rândului și îndoit spre cuvântul pe care îl încheia. Ne putem deci gândi că este perfect posibil ca într-o grafie afectată – având de pildă forma din figura alăturată – **-ν**-ul lui **δίκαιαν** să fi fost greșit atribuit lui **καστελλα** de deasupra, de către vreun copist neexperimentat și derutat de lista lungă de toponime fără nici un înțeles grecesc. Fie că este vorba de **κάστελλα**, această explicație, fie de vreo alta, ceea ce îmi pare evident **εἰς δίκαια** este că dacă îl mutăm pe acest **-ν** de la o linie la alta și de la un cuvânt la altul, corectăm două erori deodată: imposibilul **κάστελλαν** devine neutrul plural corect **κάστελλα**, iar toponimul **Δίκαιαν** își primește înapoi desinența de acuzativ cerută de **εἰς**.

§3.6. Cât despre finalul acestei propoziții, cele două manuscrise concordă din nou: **τὸ ἐμπόριον ταύρων κεφάλων**, și nu văd aici nici un motiv pentru care ar trebui să acceptăm conjectura ***Ταυροκεφάλων** propusă de Maltretus în ediția sa a acestei opere.

În încheierea părții filologice a comentariului meu asupra acestui pasaj, voi propune următoarea nouă lectură, rezultată din observațiile de mai sus:

***Κουρτουζοῦρα ποταμοῦ κάστελλα εἰς Δίκαιαν, τὸ ἐμπόριον ταύρων κεφάλων**, un scurt text explicativ grecesc însemnând "*castele pe râul Kurtuzura spre Dicaea, emporiul capetelor Taurilor (ori de tauri)*".

¹³⁰ I. I. Russu, *Die Ortsnamen der Balkanhalbinsel in De Aedificiis*, RL 8, 1963, 1, p. 131, nr. 35 și p. 132, nr. 26.

§3.7. Localizarea. Dicaea este bineînțeles orașul grecesc din provincia Rhodope¹³¹, de pe malul estic al lacului numit Bistonis Limne, în fața Abderei. Este o identificare topografică având drept principal efect mutarea cadrului geografic al acestei porțiuni de listă din Thracia în Rhodope.

Această localizare este confirmată și de unul din numele aflate în listă înaintea pasajului de care ne ocupăm. Într-adevăr, înainte de *Κουρτουζοῦρα etc. (146.20) în listă sunt așezate Βέργισον, Δίνγιον și Σάκισος (146.17-19). Deși și ultimele două din acestea trei pot fi comparate cu nume din Rhodope și din Macedonia vecină, primul din ele, Βέργισον, pare a fi aceeași localitate cu cea numită de Stephanus Byzantius Βεργέπολις, aparținând chiar abderiților¹³², vecini cu Dikaia. Ne putem prin urmare întreba dacă nu cumva acele *Κουρτουζοῦρα ποταμοῦ κάστελλα sunt chiar Dingion și Sakissos, plasate în listă între Bergison al abderiților și Dikaia.

În apropierea Abderei curgeau, după Herodot, două râuri: Trauos și Kompsatos¹³³. Acesta din urmă, mai mare (și pe care Tomaschek¹³⁴ îl identifica în mod greșit cu Kossinites, care se vărsa în lacul Bistonis pe malul său de vest, în timp ce gura Kompsatos-ului este pe malul estic, v. harta), poate fi foarte bine identificat cu Kurtuzura de la Procopius, ambele nume având același sens, după cum ne arată corespondentele lor grecești. Însă, pentru a discuta în cunoștință de cauză acest procedeu etimologic, înaintea explicației factuale trebuie făcute câteva precizări de ordin metodologic.

§3.8. Izoglose sud-tracice – grecești. Triburile și limbile trace ale acestei regiuni (și am în vedere litoralul nordic al Egeei) sunt cele cu care grecii au avut, din timpuri străvechi, schimburile cele mai intense – atât economice cât și culturale. Aici, în acest ținut de graniță al Macedoniei și Traciei, întâlnim cele mai multe toponime și glose comune atât dialectelor grecești cât și limbii trace, explicabile nu prin împrumut, ci prin moșteniri paralele și independente din indo-europeană. Să luăm spre exemplu cuvântul (și antroponimul) trac (edonic) **paib(is)** "copil, băiat", de la ie. *paig^w- "joc, copil": el reprezintă o evoluție perfect paralelă celei a cuvântului grecesc παῖς, παιδὸς "copil", împrumutul din această limbă fiind însă exclus (/b/-ul din **paibis** provine natural din ie. *g^w, dar nu poate veni nicicum din grecescul -d-). Aici găsim deasemenea pe **sula/σούλη** "pădure", de la ie. *sulūa (în Scapten-sula și Ενκιρι-σουλη), pentru care grecescul ὕλη nu poate fi decât corespondent, nu și etimon. Sunt aici și alte cuvinte și nume interesante, precum **Cenchri/Κίγχρωρες**, neam de oameni pe care Xenofon îi numește μελινόφαγοι "mâncători de mei"¹³⁵, al căror nume răspunde grecului κέγχρος

¹³¹ Exista și o altă Dikaia, o colonie eretriană la golful Thermaic, dar ea aparținea Macedoniei, deci unei regiuni neacoperite de listă.

¹³² Steph. Byz. 163.13: Βεργέπολις· Ἀβδηριτῶν. τὸ ἔθνικόν Βεργεπολίτης.

¹³³ Herodot, *Hist.* 7,109: κατὰ δὲ Δίκαιαν Βιστονίδα, ἐς τὴν ποταμοῖ δύο ἐσιεῖσι τὸ ὕδωρ, Τραῦός (Στραῦος ABC) τε καὶ Κόμψατος (Κόμψαντος AB, Κόμψανθος RSV).

¹³⁴ Tomaschek, *Thraker* II 2, p.100.

¹³⁵ *Anabasis* 7,5,12: διὰ τῶν Μελινόφαγων καλουμένων Θρακῶν; v. și Detschew, *Sprachresten*, 247, s.v. Cichri.

"mei", de origine obscură în greacă, posibil împrumut din tracă; etnonimul **Δάρσιοι** înseamnă poate "Curajoșii", dacă corespunde gr. **θρασεῖς** "curajoși" etc.

§3.9. Κόμψατος = Κουρτουζοῦρα "curb, cotit". În consecință, cred că în **Κόμψατος** trebuie să vedem un corespondent trac, și nu un împrumut, al grecului **καμπός**¹³⁶ "strâmb, curb", cum de altfel o demonstrează și vocalismul diferit. La rândul său, **Κουρτου-** din **Κουρτουζοῦρα**, este paralela gr. **κυρτός** "îndoit, curbat". Având același sens, cele două se vădesc a fi variante cronologice ori/și dialectale ale numelui râului, forme succesive ale acestuia, dar nu mai puțin trace, nici una nici cealaltă.

Fig. 11. Harta regiunii lacului Bistonis în antichitate.

§3.10. Cum trebuie să interpretăm calificativul dat de Procopiu orașului Dicaea, acela de **ἐμπόρ(ε)ιον ταύρων κεφάλων** "târg al capetelor de tauri"? Cum nu există un comerț cu capete de tauri, sensul acestei sintagme trebuie să fie altul decât cel literal. Mai întâi, am putea lua pe **κεφαλαί** în sensul său geografic, acela de "capuri, promontorii". Așa cum putem vedea pe harta de mai sus, în imediata vecinătate a Dicaiei existau într-adevăr mai multe promontorii, ca niște fiorduri, din care azi n-au mai rămas decât câteva bălți în interiorul țărmului. Strabon le numește **αἱ Θασίων κεφαλαί**¹³⁷ "capurile Thasienilor" dar, întocmai ca în cazul numelor succesive ale râului Kompatos-Kurtuzura, ne putem gândi că și ele își vor fi schimbat mai târziu numele în **αἱ *Ταυρῶν κεφαλαί** "capurile Taurilor". Însă, în

¹³⁶ Detschew, *Sprachreste*, p. 253 s.v. îl leagă de **γαμπός**, în virtutea prejudecății sale că limbile tracice au suferit o mutație consonantică.

¹³⁷ Strabo, *Geographia* c.7, frg. 43e.

lipsa oricărui indiciu concret în acest sens, supoziția mea rămâne, bineînțeles, o speculație, pentru care însă nu lipsesc argumentele circumstanțiale.

§3.11. Simbolul "(cap de) bovină" și numele de fortărețe. Aproape toate toponimele păstrate din această mică regiune tracă au într-un fel legătură cu o legendă categoric etimologică, cu o mare ramificație semantică. Pentru vechii indo-europeni noțiunile "dur", "tare" (și sensuri derivate de aici, "fortificație", "putere", "puternic", "șef" etc.), de o parte, și "(corn sau cap de) bovină cornută mare" ("taur" ori "cerb"), pe de altă, constituiau o unitate ideatică, având un radical lexical propriu, fără îndoială moștenire a unei epoci străvechi în care *cornul* era, prin excelență, *materialul tare*. Așa se explică de ce, în regiuni diferite, cuvinte însemnând "loc fortificat" și "taur, cerb, corn" erau în mod evident înrudite. Lui ταῦρος "taur" și τύραννος "cel ce deține puterea", îi corespunde în greacă τύρρις "turn"; la fel se întâmplă și cu κέρας, -ατος "corn", κάρα "cap", κράν(τ)ον "craniu", față de κράτος "putere", καρτερός "puternic, tare"; în aria lingvistică illiră (messapică) numele de oraș **Brundisium** (Brindisium) era legat etimologic de **brunda** ("cap de cerb" după Isidor din Sevilla¹³⁸), iar tracul **-bria** "fortăreață" are aceeași origine cu albanezul **brin**, **brini** "cerb", pentru a ne opri la doar trei din numeroasele exemple¹³⁹ care se pot da. Or, toponimia locală din jurul lacului Bistonis constă tocmai în nume aparținând unor radicale indo-europene cu această dublă semnificație: "tare, puternic" și "bovină cornută". Aici plasează tradiția locul în care regele Bistonilor traci, Diomedes, își ținea iepele antropofage (ori **vacile**, după o altă variantă a mitului), mai precis în punctul aflat chiar în vârful lacului, unde unele din itinerarii amintesc o *mutatio Stabulum Diomedis*¹⁴⁰. Localitatea se numea, după Martianus Capella¹⁴¹ și Pliniu cel Bătrân¹⁴², **Tyrida** (**Tirida**) sau, după Pomponius Mela¹⁴³, **Turris** (v. mai sus paralelele și sensurile acestuia), în timp ce Strabon așează aici Καρτερὰ κόμη¹⁴⁴ "satul tare", ca *basileion* al lui Diomedes. O localitate vecină, la doar câțiva kilometri est de aici, se numea **Brendice**¹⁴⁵, un adjectiv înrudit cu cuvântul βρένδον "cerb" atestat de Hesychius¹⁴⁶

¹³⁸ Isid. *Etym.* 15,1,49: *Brundisium autem dictum est Graece, quod brunda caput cervi dicatur: sic est enim, ut et cornua videantur, et caput, et lingua in positione ipsius civitatis.*

¹³⁹ Discuția este cu mult mai vastă, conținând și etimologiile altor termeni care implică ideea "tare, puternic, dur", precum *căpetenie* ori chiar *brânză* (ca *lapte încheat*); cf. grupele de cuvinte gr. τύρος (*brânză*) – ταῦρος (*taur*) – τύραννος (*tiran*) sau rom. **brânză**, față de **Brendice** (v. infra, nota 146) – βρένδον (v. infra, nota 147) – sudov. **briedis** (*cerb*).

¹⁴⁰ Itin. Ant. 331.5: *Stabulo Diomedis*; Itin. Burd. 603.3: *ad Stabulo* (sic!) *Dio[medis]*

¹⁴¹ *Nupt. Philol. et Merc.* 6.657.

¹⁴² *Nat. Hist.* IV42.

¹⁴³ *Chorographia* 2.29: *Turris quam Diomedis vocant*

¹⁴⁴ *Geogr.* loc. cit.

¹⁴⁵ *Itin. Ant.* 322.1; v. și alte variante ale numelui la Detschew *Sprachr.* 86. De la rădăcina acestui cuvânt, *brend-, trebuie să provină în română termenul de substrat **brânză** (etimologie propusă de Massim-Laurian), cu exact aceeași evoluție de sens ("lapte încheat, întărit") ca în cazul grecescului τυρός "brânză" (înrudit cu ταῦρος și τύραννος).

și cu formele ilirice citate mai sus. Este posibil ca la vechii locuitori ai acestui ținut capetele acestor animale să fi avut o semnificație specială, ale cărei detalii ne scapă astăzi, dar de care trebuie să se fi legat și ταυρῶν κεφαλαί de care ne ocupăm.

Or, capitala întregii regiuni bistoniene era tocmai Dikaia, a cărei principală emblemă monetară era taurul, capul de taur ori un personaj cu coarne. Să fie doar o coincidență, de vreme ce capul de taur se mai întâlnește ca simbol monetar și heraldic și în alte locuri și epoci?

Cred mai degrabă că prezența atât de insistentă a taurului ori a capului de taur în simbolistica și în toponimia locală indică o intimă legătură între acest animal și bistoni, stăpânii locului. Poate că el era animalul lor totemic, gând ce mă îndeamnă să mă întreb dacă nu cumva numele însuși al Bistonilor (unde formantul inițial Bis- poate fi legat de rad. ie. *gʷōu- "bovină") va fi însemnat în dialectul de acolo chiar "(cap de) taur"¹⁴⁷. Oricare ar fi relația dintre toponimul *Dikaia* și (capul de) taur, există, cred, o bună explicație pentru care acest atribut este menționat la Procopius, explicație sugerată de atestările unui alt toponim trac, anume Mesembria.

Fig. 12. Monede ale orașului Dikaia (sec.V-IV a. Chr.).

§3.12. "Etichetele" orașelor. Într-o inscripție descoperită la Mesembria (IGB I, nr. 345 r.4) citim: Μεσεμβρία δὲ μὴ πατρις, ἀπὸ [Μ]έλσα καὶ βρία "patrie îmi este Mesembria, de la *Melsa* și *bria*". Adaosul ἀπὸ [Μ]έλσα καὶ βρία devinise un fel de "etichetă poetică" a (numelui) acestui oraș, așa cum ne conving și alte surse antice, din fericire păstrate. Astfel Strabon¹⁴⁸ ne spune: πρότερον δὲ †Μενεβρία [= *Μελσεμ-βρία]¹⁴⁹, οἷον †Μένα [*Μέλσα¹⁵⁰] πόλις, τοῦ κτίσαντος †Μένα [Μέλσα] καλουμένου, τῆς δὲ πόλεως βρίας καλουμένης θρακιστί. "numit mai întâi

¹⁴⁶ Hesych. s.v. βρένδον· ἑλάφον "cerb" și βρέντιον· ἡ κεφαλὴ τοῦ ἐλάφου "capul cerbului". Prezența însăși a acestui cuvânt în dicționarul lui Hesychius arată că el a fost folosit în sursele literare antice, azi pierdute, fără îndoială în scop etimologic, fiindcă doar astfel se poate explica intereseul grecilor pentru cuvinte provenite din alte limbi.

¹⁴⁷ Βισ- din Βίστων, Βίστονες poate proveni într-adevăr din ie *gʷōu- "bou, taur".

¹⁴⁸ *Geogr.* VII 6,1.

¹⁴⁹ În toate aceste nume, Μενα- este cu siguranță corupt din Μεσα- ori Μελα- și de aceea poartă crux peste tot (v. Detschew, *Sprachreste*, p. 295).

¹⁵⁰ Rădăcina Μελσ- este într-adevăr atestată la Mesembria, însă în numele Μελσέων (v. IGB I nr. 308, V nr. 5103 ș.a.

Melsembria, cum ar veni 'orașul lui Melsas', ctitorul numindu-se Melsas, iar 'oraș' spunându-se în tracă 'bria'". La Plinius¹⁵¹ găsim: Mesembria...ubi Messa fuerat "Mesembria...unde fusese Messa". Stephanus Byzantius¹⁵² este și mai explicit: "Μεσημβρία...ἐκλήθη ἀπὸ Μέλσου. βρία γὰρ τὴν πόλιν φασὶ Θραῖκες. ὥς οὖν Σηλυμβρία ἢ τοῦ Σήλυος πόλις, Πολτυμβρία ἢ Πόλτυος, οὕτω Μεσημβρία ἢ Μέλσου πόλις" "Mesembria...s-a numit de la Melsas. căci Tracii spun 'bria' la 'oraș'. Așadar, precum Selymbria (este) 'orașul lui Selys', iar Poltymbria [orașul] lui Poltys', tot astfel Melsembria (este) 'orașul lui Melsas'". Întocmai cum la Homer orașele, zeii și oamenii de seamă purtau epitete individualizatoare, tot astfel istoricii și chiar geografii de mai târziu aminteau în operele lor supranumele, renumele, epitetele ori "etichetele" de tipul celei prezentate mai sus, poate nu atât pentru a face expunerea mai interesantă ori pentru a-și etala erudiția, cât pentru că ele țineau de titulatura oficială a localității respective. Este deci perfect posibil ca și Δίκαια, τὸ ἐμπόριον τὰ ὑπὸν κεφάλων de la Procopius să fi fost o expresie cimentată, amintită, ca și în cazul Mesembriei, ori de câte ori venea vorba despre acest oraș. Poate că acesta era rostul capului de taur de pe monezile Dicaiei, după cum coiful de pe monedele bătute la Mesembria poate fi simbolul fondatorului mitic Melsas¹⁵³.

Fig. 13. Cele mai vechi monede ale Mesembriei Pontica (500-300 a.Chr.), având pe avers un coif, poate simbolul regelui legendar Melsas.

În eventualitatea în care ipoteza noastră este corectă, și deci orașul amintit de Procopius în pasajul discutat este într-adevăr Dicaea, ipoteză spre care par să convergă, cum am văzut, mai multe argumente filologice și extra-filologice, atunci toponimele acestui pasaj se află nu în Tracia, cum arată subtilul sub care ele se află, ci Rhodopei, provincia anterioară în listă. Această interpolare este prin urmare un tipar, de mare importanță în restaurarea formei inițiale a listelor, cum voi arăta în articolul final al seriei.

§3.13. Reconstituire. În cazul în care ipoteza prezentată este corectă, atunci întregul pasaj conținând localități din Rhodope ar fi:

¹⁵¹ *Nat.Hist.* 4,45.

¹⁵² *Ethnika* 446,15.

¹⁵³ Dacă nu cumva forma Mels- este asociată tracicului Zelm- care însemna probabil chiar "coif, pavăză", v. Detschew, *Sprachreste*, p. 173-175 (comentariile la Ζάλμοξις și ζαλμός și p. 181 s.v. -ζελμης).

Βέργισον, Δίνγιον, Σάκισσος, *Κουρτουζοῦρα ποταμοῦ κάστελλα εἰς Δίκαιαν, τὸ ἐμπόριον ταύρων κεφάλων "*Bergison, Dingion, Sakissos, castele pe râul Kurtuzura spre Dicaea, târgul capetelor de tauri*".

§3.14. Abstract

Κουρτουζοῦρα, Ποταμουκάστελλον, Εἰσδίκαια and τὸ ἐμπόριον Ταυρο-κεφάλων are more likely a Greek note than a string of Thracian names. I think that the previous two or three names ([Βέργισον], Δίνγιον and Σάκισσος) are referred as ***Κουρτουζοῦρα ποταμοῦ κάστελλα εἰς Δίκαιαν, τὸ ἐμπόριον ταύρων κεφάλων** "*fortresses on the river Kurtuzura towards Dikaia, the emporium of the bulls' heads*". We wouldn't know what or who are these '(heads of) bulls', but in the whole region there are more toponyms meaning both "strong(hold)" and "bull, horn", and the symbol of Dikaia, as it appears on local coins, is – among others – a bull head, a bull or a horned character.

The article also presents the concept of *geographical label*, consecrated epithets bound to geographical names, exactly like the homeric epithets of gods and characters.

4. Ταμονβαρί - Σκέμνας (146.9-10)

§4.1. Numele Ταμονβαρί și Σκέμνας (V[aticanus], dar **Σκελήνας** A[mbrosianus]) apar împreună în cea de a doua listă de toponime din *De Aedificiis*, – cea de la sfârșitul cărții a IV-a, care acoperă provinciile diocezei Tracia – sub titlul **Θράκης**, ele fiind așezate de Procopius pe drumul principal al provinciei Thracia, de-a lungul râului Hebrus-Marița:

Θράκης: Βόσπαρα - Βεσούπαρον - Καπιστούρια - Βηρίπαρα - Ίσγίπερα - Όζόρμη - Βηρηῖαρος - Ταμονβαρί - Σκέμνας - Καράσθυρα - Πίνζος - etc. (Haury 146, 1-12).

§4.2. Numele eronate. Aproape toate numele acestui început de listă conțin diverse greșeli, pe care le voi inventaria în cele ce urmează, numerotate cu numărul rândului în care se află ele la pagina 146 a ediției Haury.

§4.2.1. Βεσούπαρον este cu certitudine o coruptelă a numelui *Βεσσαπάρα¹⁵⁴. Finalul **ον** al primului formant (Βεσου- în loc de Βεσσα- [=lat. Bessa]) se explică, după Beševliev (*op.cit.* p.138) prin confuzia grafică ου/α, foarte frecventă în *De Aedificiis*¹⁵⁵. Forma Besapara, atestată în *Itin.Burd.* (568,2), face de

¹⁵⁴ Beševliev, *Kastellnamen*, p. 128.

¹⁵⁵ De confuzia grafică α/ου se ocupă și Beševliev în *Kastellnamen*, 11. El separă cazurile găsite în două categorii: 1. α pentru ου (ex. Τουρῳίβας pentru Τουρῳίβους [=lat. Turribus], Δρασίμαρκα pentru Δρουσίμαρκα [de la un Drusus]) și 2. ου pentru α, (ex. Δούσμανες pentru

altfel inutile alte explicații ulterioare. Toponimul este un compus, format de la numele Bessilor (a căror capitală orașul era) și formantul final **-paron**. Acesta din urmă apare, în marea majoritate a cazurilor, sub forma **-para**, comună unei întreagi serii de toponime pe care le voi discuta în altă parte, anume cele terminate în **-a** și considerate de cei vechi drept plurale neutre. ***Βεσάπαρον (Βεσούπαρον)** din textul procopian și alte câteva ocurențe ale acestui formant (Βρίπαρον, Δριζίπαρος, Δωδοπαρον etc., cf. Detschew, *Sprachreste*. p. 356-357) par să arate însă că aceste toponime erau în realitate niște singulare.

§4.2.2. Ίσγίπερα este o formă incertă, atât grupul de litere **σγ**, cât și formantul lexical Ίσγτ- fiind neobișnuite. Ne-am putea gândi eventual la un *(ε)ῖς Γίπερα, dar această supoziție nu este susținută de nici un indiciu pozitiv.

§4.2.3. Όζόρμη este o coruptelă dintr-un *(ό) Ζύρμη ori, mai degrabă, *(ό) Σύρμη, așa cum voi arăta mai jos;

§4.2.4. Βηρηῖαρος este fără nici o îndoială o variantă marginală, interpolată apoi în text, a lui Βηρίπαρα aflat trei rânduri mai sus¹⁵⁶. El consemna o formă masculină a acestui toponim, anume *Βηρίπαρος¹⁵⁷ (ΒΗΡΗΠΑΡΟΣ în unciale), scoasă de vreun scholiast din alt manuscris al operei sau de la alt autor și notată pe banda liberă din capul rândului. El a fost apoi inserat în șirul de toponime în forma ΒΗΡΗΠΑΡΟΣ, datorată unei confuzii grafice ușor de înțeles, provocată de asemănarea între grupurile de litere HI și III, și favorizată foarte probabil din nou de un diacritic neglijent scris, anume accentul ascuțit al lui ι (atât în Βηρηῖαρος cât și în Βηρίπαρα¹⁵⁸). Un caz similar ne prezintă numele Κηριπάρων (146.40) care apare în această formă doar în manuscrisul I₁, în timp ce în V – deși considerat mai bun - el este scris |ηρ|παρων.

§4.2.5. Ταμονβαρί este și el corupt, (finalul atipic este de altfel "ajustat" de Beševliev la ablativul plural **Tamonvaris** fără nici o explicație, v. *Kastellnamen* 129). Numele are aspectul unui compus, în care însă nu putem detecta nici un element familiar, care să-i certifice tracismul și autenticitatea. Ταμον- este un formant complet necunoscut în toponimia tracă¹⁵⁹, nazala lui finală făcându-l încă și mai improbabil. Formantul final -βαρι, care - judecând după grupul vβ[=nv] - ar

Δάσμανες [de la lat. *Dasmini*, atestat în itinerarii ca Praesidium Dasmini], Μουρκίαρα pentru Μαρκίαρα [=lat. (*ad*) *Marci ara(m)*], Τρεδετετλίους pentru Τρεδετετζίλιας [=lat. vulg. *Tredetze tilias* pentru *Ad Tredecim tilias* etc.]. Vezi. și nota 121.

¹⁵⁶ Un caz similar este cel al numelui Γητριστάους (147, 33), urmat la un rând distanță de varianta marginală, ulterior introdusă în text, Γετριστάοι (147,34).

¹⁵⁷ Și I. I. Russu, *Limba Traco-Dacilor*, București, 1967, p. 70 n. 2 consideră că numele este o citire greșită a unui Beriparos.

¹⁵⁸ În minuscula folosită până prin sec. VIII, η și π se scriau aproape identic: n.

¹⁵⁹ Singurele două toponime tracice începând cu Tam- pe care le cunoaștem, anume **Ταμασιδάνα** la Ptol. (*Geogr.* 3.10.8) și **Tamitenus** (< *Tamita, la B. Gerv, *Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae*, Sofia, 1989, nr. 214, de la Riben [Ad Putea]), cu structură și temă evident diferite, nu pot pleda pentru tracismul lui Tamon-.

trebui pronunțat /vari/, cum de altfel face și Beševliev¹⁶⁰, este de obicei comparat cu -βαρα din Ζουρόβαρα¹⁶¹ (tot un unicat, la Ptol. *Geogr.* 3.8.4), deși și el este cel puțin îndoielnic, atât datorită lipsei de paralele cât și desinenței neverosimile -ι¹⁶². Detschew¹⁶³ (ca și Georgiev¹⁶⁴) îl consideră totuși trac și îl inserează printre resturile acestei limbi, punându-l în legătură cu pisid. Ταμων și gr. Δάμων, evident doar în baza asemănării lor formale. Beševliev (*ibid.*) nu susține o anumită origine, dar arată că -βαρι poate fi legat și de nume celtice. Toate sunt însă apropieri caduce, de vreme ce numele, cum voi arăta mai jos, este deformarea unui cuvânt grecesc.

§4.2.6. Σκέμνας, un nume de aspect aparent normal, este și el în fapt rezultatul unei destul de serioase greșeli de copiere, pusă în evidență de varianta sa din ms. A, care este Σκελήνας. *M*-ul din ms. V și grupul *AH* din ms. A ne arată că avem probabil de a face cu citirea greșită a grupului ΛΛ (dublu lambda) din arhetip, o eroare comună, bine cunoscută epigrafiștilor și paleografiștilor (v. discuția lui pe larg în cele ce urmează).

§4.2.7. Καράσθουρα în loc de *Καρασοῦρα (sic ego, καράσθουρα V, καράσουρα A, *Καράσουρα Beševliev *Kastellnamen* p. 130, nr. 11 și Detschew, *Sprachresten*, p. 227). Lectura θυ pentru οῦ a fost categoric favorizată de o scriere neglijentă a circumflexului (v. și numele următor).

§4.2.8. Πίνζος este și el o grafie greșită, în loc de Πίζος, provocată din nou de forma circumflexului, luat de această dată drept litera [v]¹⁶⁵.

§4.3. "Arhetipul deteriorat". Trecerea în revistă, întreprinsă mai sus, a numelor greșite ale acestui pasaj, care evidențiază un număr relativ mare de erori pe un fragment de text de doar 11 toponime, ne arată că textul original al lui Procopius, cel puțin în acest loc, a fost serios denaturat în procesul copierilor lui succesive. Întrucât nu putem ști acum câte copii intermediare au existat și în care din ele s-a produs fiecare greșală, din rațiuni practice voi atribui toate erorile de copiere unui singur manuscris ipotetic, pe care îl voi numi "Arhetipul deteriorat"¹⁶⁶. Astfel comprimată, filiera informației geografice din *De Aedificiis* va avea etapele:

¹⁶⁰ Beševliev, *Kastellnamen*, p. 129.

¹⁶¹ Detschew, *Sprachreste*, p. 42.

¹⁶² Cele câteva toponime în -ι atestate în Tracia sunt în fapt forme greșite, cele mai multe din ele apărând chiar în *De Aedificiis*: Ὑμανπάρουβρι (146.29), Ἀργανοκίλι (123.51), Ἀναγογκλί (147.14) etc.

¹⁶³ Detschew, *Sprachreste*, p. 488.

¹⁶⁴ În IBR 9, 1962, p. 23 și urm. (apud Beševliev, *Kastellnamen*, p. 129).

¹⁶⁵ Vezi o situație inversă la 146.43: Ἀντωῖνον în loc Ἀντωνῖνον unde un [v] "volant" este luat drept accent circumflex (v. nota 114).

¹⁶⁶ Analiza detaliată a erorilor ne arată că, în realitate, aici nu este vorba de un singur manuscris ci de cel puțin două, dacă nu chiar trei, cărora li se pot reconstitui unele din atribute. Aceasta va fi substanța unui viitor studiu.

-documente-sursă folosite de Procopius > original procopian > "Arhetipul deteriorat" > arhetip X (cum numește Haury arhetipul manuscriselor păstrate) > arborele manuscriselor păstrate.

Trăsătura principală a acestui manuscris trebuie să fi fost scrierea neîngrijită și dezordonată. Literele (care, după confuziile pe care le dezvăluie, par să fi aparținut minusculei cursive de prin sec. VIII-IX) erau trasate parcă în grabă, în același timp afectat și neglijent. Multe din ele erau "aruncate", cu linii prelungite până în rândurile învecinate, uneori disproporționate, trasate incomplet ori înghesuie una într-alta. S-a făcut abuz de abrevieri (marcate prin semne neînțelese de copiii ulterioari), de ligaturi și de *litere volante*¹⁶⁷. Foile erau pline de adaosuri și note, interliniare ori marginale, unele din ele introduse ulterior în text¹⁶⁸. Nu este exclus ca unele părți ale foilor să fi fost mai grav deteriorate, spre exemplu rupte ori pătate. Pasajul de care ne ocupăm apare probabil tocmai într-una din paginile cele mai afectate de astfel de erori, lucru care întărește bănuiala că atât Ταμονβαρί cât și Σκέμνας sunt de fapt coruptele. Ele sunt unice¹⁶⁹ în toponimia tracă și atipice, nici unul neavând componenți ori formanți recognoscibili, în ciuda apropiierilor făcute de lingviștii citați. Ele se află într-un anturaj format, cum am văzut, din toponime aproape toate corupte, și aceasta tocmai pe drumul cel mai bine cunoscut al diocezei Thracia (cel dintre Viminacium și Constantinopolis) și într-o porțiune pe care o cunoaștem în detaliu din mai multe surse. Pentru a înțelege cum au fost ele denaturate și eventual pentru a reconstitui forma lor originală, metoda cea mai bună este să comparăm secvența de toponime din acest fragment de listă cu datele oferite de itinerarii ori de alte surse pentru același loc, proces pentru care trebuie mai întâi să stabilim și să decupăm exact porțiunea de drum care ne interesează, și să reconstituim apoi forma corectă a numelor de comparat.

§4.4. Localizarea. Ταμονβαρί și Σκέμνας/Σκελήνας sunt plasate, mai precis, între Όζόρμη și *Καρασοῦρα. *Καρασοῦρα este, fără nici o îndoială, Caras(s)ura din alte surse¹⁷⁰, localitate aflată pe dealul Sarlâka, între satele Rupkite (fost Turkmišlij) și Svoboda (fost Alipašinovo), la cca. 30 km sud-vest de Stara Zagora

¹⁶⁷ Literele 'volante' (engl. *flying letters*) erau litere care se scriau deasupra rândului, uneori culcate și cu forme diferite de cele obișnuite. Ex. Τῡᾱς (131,22 - în textul descriptiv), în locul formei corecte Τίγρας (care apare și ea, în listă: Τίγρα [148,47]), se explică fără îndoială printr-un *rho volant* τῡᾱς, luat de copistul următor drept accent circumflex.

¹⁶⁸ De pildă, eu cred că "numele" Κουσκάβρι-Κούσκουλις (145, 32-33, în finalul listei Rhodopei, reluate în finalul listei Moesiei în forma Κούσκαυρι-Κούσκουλι 148, 25-26), a fost în realitate o notă scrisă în latină (eventual la sfârșitul fiecărei pagini) care să fi surprins tocmai această stare de fapt: **conscabri cum scoliis** ("mâzgălite cu note, pline de note") ori vreo formulare asemănătoare.

¹⁶⁹ Unice sunt în pasajul nostru și Βόσπαρα și Καπιστούρια (ca și Ίσγίπερα, care este însă și el suspect) dar autenticitatea acestora este întărită de faptul că aproape toate componentele lor (Βοσ-, Καπι-, -παρα, -στουρια, -περα) se întâlnesc și în alte nume trace.

¹⁷⁰ În Passio S. Alexandri (apud Detschew *Sprachr.* p. 227): "ἐν κάστρῳ τινὶ Καρασοῦρα ἀπὸ τεσσαράκοντα σημείων Φιλιπποπόλεως, Βεροίας δὲ δέκα καὶ ὀκτώ." și *Itin.Burd.* 568,8: mansio Cillio 12 - mutatio Carassura 9 - mansio Arzo 11.

(Mihailov, în IGB III(2), p.80). Lucrurile sunt însă cu mult mai puțin clare în privința lui Ὀζόρμη, textele antice pomenind în această parte a Thraciei două entități geografice ale căror nume l-ar putea explica. Prima este o localitate, **Zyrmis** (abl.pl.), pe care *Tab.Peut.* 8.1 o așează la 19 mp vest de Philipopolis (=Philippopolis), identificată cu modernul Junacite, la confluența Topolniței cu Marița (Hebrus)¹⁷¹. Cealaltă este un râu, pe care Pliniu cel Bătrân îl numește **Syrmus** (*Nat.Hist.* 4,50), iar *Passio S.Alexandri*¹⁷² **Σέρμη** și **Sermius** în varianta latină¹⁷³, același cu bizantinul Στρέαμος, Σέρμων sau Σίρμιον, astăzi Stryma sau Struma, la cca. 16 kilometri est de Plovdiv¹⁷⁴. La vărsarea acestuia, *Itin.Burd.* menționează o **mutatio Sernota**¹⁷⁵ (K. Miller, *Itineraria romana. Romische reisewege an der hand der Tabula Peutingeriana*, Stuttgart, 1916, p. 537 și Detschew, *Sprachreste*, p. 487 preferă varianta de manuscris **Syrnota**), localizată de Deliradev¹⁷⁶ lângă Manole, pe malul râului omonim. Chiar dacă de obicei Ὀζόρμη este luat drept o altă grafie pentru Zyrmis¹⁷⁷ (fără îndoială datorită prezenței lui /z/ în ambele nume), toate elementele pledează pentru identificarea lui cu hidronimul **Σέρμη**, mai precis cu toponimul omonim aflat la vărsarea sa în Hebru, așa cum afirmă cu convingere și Beševliev (*Kastellnamen* 128). Un argument geografic pentru această localizare este acela că Ὀζόρμη apare în listă după Bessapara, adică în aval, deci la est de aceasta, acolo unde se află Serme/Sernota, în timp ce Zyrmis este la vestul ei. Încă mai convingător este însă argumentul lingvistic: **O**-ul inițial, un articol masculin aglutinat de către copişti – eroare frecventă în listele toponomastice grecești –, nu se poate acorda cu numele însuși (*Ζέρμη), care este un feminin, ci cu *apelativul intrinsec*¹⁷⁸ al acestuia. Cum cele mai multe dintre apelativele care desemnează un tip de localitate sunt neutre (precum *castellum*, φρούριον, ὄχυρωμα, ἐμπόριον etc.) ori feminine (mai ales cele mari, ca *urbs*, *civitas*, πόλις), foarte rar masculine (burgus, πύργος), este mult mai probabil ca aici să avem de a face cu un hidronim, care are de obicei un apelativ intrinsec masculin (ποταμός, *amnis* ori *fluvius*). Confuzia grafică între Z și Σ fiind și ea un fapt paleografic obișnuit, devine evident că explicația mai probabilă a lui Ὀζόρμη este prin *ὁ Σέρμη (ποταμός)¹⁷⁹ și nu ca variantă a lui Zyrmis.

¹⁷¹ Mihailov, IGB III(1), p.106-107.

¹⁷² În *IzvestijaSofia* 8, 1934, p.153, 38.

¹⁷³ *Acta Sanctorum* Maii 3, 198, 13.

¹⁷⁴ Detschew, *Sprachreste*, 432, s.v. Σέρμη (2).

¹⁷⁵ *Itin. Burd.* 568.5: **mutatio Sernota** [var. Syrnota], la 12 mp în aval de Philipopolis.

¹⁷⁶ P. Deliradev, *Prinos kām istoričeskata gegrafija ha Trakija II*, Sofia, 1953, p. 281.

¹⁷⁷ Mihailov IGB III(1), p.106-107 și alții, deși la Detschew el apare ca nume separat.

¹⁷⁸ Un nume geografic (toponim, hidronim etc.) are, cum voi arăta într-un studiu dedicat acestei chestiuni teoretice, două laturi: **numele propriu (geonimul)**, întotdeauna exprimat, și **apelativul intrinsec** (care arată ce obiect geografic este), iar acordul gramatical al eventualilor determinanți se poate face cu oricare dintre ele. Spre ex., în sintagma **frumoasa Constanța**, adjectivul *frumoasa* se acordă cu forma feminină a *numelui propriu Constanța*, în timp ce în formularea **frumosul Constanța**, acordul se face cu *apelativul intrinsec*, aici neexprimat, "**oraș**".

¹⁷⁹ Varianta dată de ms. A, οζάρβα, nu ne este de nici un ajutor, ea fiind rezultatul unei alte erori de copiere, anume o contaminare cu finalul numelui Καστράτζαβα, aflat câteva linii mai jos.

Eliminând varianta *Βηρίπαρος [=Βηρηῖαρος], interpolată (așa cum am arătat mai sus, la p. 40, pct. 4.2.4), rezultă că în porțiunea de drum de care ne ocupăm lista procopiană numea patru localități: *Σέρμη (†Οζόρμη), †Ταμονβαρί, †Σκέμνας și *Καρασοῦρα. În *Itin.Burd.*, cel mai amănunțit dintre itinerariile care prezintă drumul Serdica-Constantinopolis, în același segment rutier se află tot patru toponime (568.5-8): **mutatio Sernota** –8 mp– **mutatio Paramuole** –12 mp– **mansio Cillio** –9 mp– **mutatio Carassura**. Sernota și Carassura sunt localitățile din capetele segmentului, corespunzând, cum am văzut, lui *Σέρμη și *Καρασοῦρα, ceea ce înseamnă că Ταμονβαρί și Σκέμνας se află exact acolo unde *Itin.Burd.* are Paramuole și Cillio. Părerea mea este că originalul listei procopiene va fi conținut în acest loc chiar numele corecte ale acestor două localități, așa cum apar ele în *Itin.Burd.*, și că formele atât de diferite ajunse până la noi se datorează unor erori ulterioare de copiere, iar rândurile de mai jos încearcă să explice circumstanțele în care s-au produs aceste erori. Privind mai bine cele două perechi de nume, observăm că ele nici nu sunt atât de diferite cum par la prima vedere. Ταμονβαρί și Paramuole au în comun numărul de silabe, grupul –nv-/–mv–, succesiunea de vocale interioare **a** și **o** (chiar dacă nu în aceeași ordine) și accentul pe finală, în timp ce Σκέμνας din ms. V și Σκελήνας din ms. A pot proveni dintr-o formă ce începea cu *Σκελλ–, corespunzând lui Cellae (Cillio în *Itin.Burd.*), cum voi arăta mai jos.

§4.5. Ταμονβαρί=Paramvoli. Părerea mea este că, în ce privește primul nume, avem de a face cu o singură și gravă greșală de copiere prin autodictare (cu mai multe componente, petrecute toate odată), prin care un original *Παραμβολή [pronunțat /paranvoli/], aflat într-un pasaj greu lizibil, a fost transcris prin Ταμονβαρί. Este însă posibil și ca trecerea de la o formă la alta să fi fost făcută prin una sau mai multe dintre stadiile posibile prezentate în "scenariul lung" de mai jos.

§4.5.1. Gr. παρεμβολή și παραβολή. La originea numelui Paramuole din *Itin.Burd.* și a lui Ταμονβαρί din listă se află apelativul grecesc παρεμβολή "tabără militară". Cuvântul a fost împrumutat în latină prin ultimele secole de dinainte de Cristos în forma **parembole**, ca termen tehnic militar cu sensul cel mai probabil de "tabără militară nefortificată"¹⁸⁰. Prin sec. II-III AD, el ajunsese să se pronunțe **paremvoli**, datorită evoluției interne a limbii grecești¹⁸¹. Ambele pronunții coexistau în vocabularul romanilor din teritoriile trace, încă aflate sub o puternică influență lingvistică traco-greacă. Este foarte posibil ca el să fi fost contaminat și cu un alt cuvânt de origine greacă, foarte asemănător ca formă, anume **parabola** (de la gr. παραβολή) cu sensul "parabolă, comparație, similitudine", răspândit prin

¹⁸⁰ Sens dedus din definiția pe care o dă dicționarul lui Suidas (nr. Adler kappa,471) cuvântului **κάστρον**: κατὰ Ῥωμαίους παρεμβολή ἀσφαλῆς "castrum: la Romani, o *parembole* fortificată".

¹⁸¹ Fostul /b/ grecesc (scris cu litera *beta* [β]) devenise /v/, iar fostul /ē/(/e/ lung, scris cu litera *ēta*[η]) devenise /i/ (/i/ lung).

intermediul traducerii latine a textelor Noului Testament, care poate explica /a/-ul din Paramuole (în loc de /e/-ul așteptat [παρεμβολή]).

§4.5.2. Probabil prin contaminarea acestor forme ale cuvântului s-a născut o variantă **Paranvoli**, formă nu ipotetică ci atestată în *Itin.Burd.* (*loc.cit.*). Aceasta – în virtutea analogiei cu **parabola** invocate mai sus – va fi suferit poate și metateza lichidelor (/l/ și /r/) petrecută în acest cuvânt¹⁸². În urma acestei noi alterări, ***Paranvoli** devine ***Palanvori**, care trebuie să fi fost și pronunția reală a toponimului în graiul localnicilor, consemnată de sursele lui Procopius și preluată de el în listă, suficient de depărtată de etimonul său (παρεμβολή) pentru ca legătura între ele să nu mai fie evidentă pentru copiiștii manuscriselor. Devenit astfel din cuvânt grec toponim "trac", adică un nume fără nici un înțeles ori element familiar pentru copiiștii greci, deci fără posibilitatea ca ei să-l recunoască și, în eventualitatea unor erori, să-l corecteze, numele nostru a fost în continuare stricat de unul din procesele aproape inerente în cazul copierii manuale a textelor și mai ales a numelor străine pe care le conțin ele: confuziile grafice. Prima, cea care l-a și schimbat cel mai mult, a provocat citirea greșită a majusculei inițiale Π- drept T-, eroare perfect explicabilă prin formele celor două litere și certificată chiar de manuscrisul listelor, care ne oferă un alt exemplu sigur: Τρισκίανα (121.23) în loc ***Πρισκίανα**¹⁸³ (localitate în teritoriul orașului Kavetzos, în Dacia Mediterranea). ***Παλανβορί**, devenit în urma acestei noi erori ***Ταλανβορί** în minuscule (ΤΑΛΑΝΒΟΡΙ în capitale), a mai suferit încă două modificări de aceeași natură, ambele fiind confuzii de litere bine cunoscute și des întâlnite în paleografia greacă. Prima este cea între Λ (aflat în vecinătatea unor litere cu formă asemănătoare, ca Λ sau Α, mai rar Δ) și Μ (despre care voi mai vorbi mai jos, la numele următor), care a făcut ca ipoteticul ***Ταλανβορί** reconstruit de noi să devină ***Ταμανβορί**. Cealaltă este între formele literelor /α/ și /ο/, confuzie comună nu doar în scrierea veche greacă ci și în cea latină, bine ilustrată chiar de manuscrisele operei de care ne ocupăm, în care găsim atât /α/ pentru /ο/ (în Βικάνοβο (124,27) pentru Βικόνοβο (=Vico Novo), Λουποφάντανα (123,38) pentru Λουποφοντάνα (Lupofontana ș.a.), cât și /ο/ pentru /α/ (de pildă în Διόννοια (117.43) în loc de διόννοια, cuvânt grec cu sensul "minte, gând"). Această ultimă alterare a dus în sfârșit la forma complet aberantă Ταμονβορί pe care o găsim azi în listă.

§4.5.3. Localizarea lui Paramvoli – Ταμονβαρί. Localitatea Parembolē/Paramvole se afla, după Mihailov (IGB III(1), p.245), la Asârlâka (=Hisarlâka) lângă Belozem (fost Geren), la est de Plovdiv, pe Hebru(Marița), fiind menționată, în afară de *Itin.Burd.* citat mai sus, și în *Passio S. Alexandri*¹⁸⁴ 21: ἔμπορεῖον, ὅ

¹⁸² Această metateză a făcut ca în limba vulgară **parabola** să devină **palav(o)ra** (de unde sp. *palabra*, v.fr. *paraule* > fr. *parole*, amândouă cu sensul "cuvânt", evoluat din cel creștin "parabolă").

¹⁸³ Așa cum arată Beševliev în *Kastellnamen*, p. 97.

¹⁸⁴ În *IzvestijaSofia* 8, 1934, p. 126.

ὄνομα Παρεμβολή¹⁸⁵. Și alte localități de pe întinsul imperiului purtau același nume. *Itin.Burd.* 607.1 menționează în Macedonia, la granița cu Epirul, o **mutatio Parambole**, din nou cu /a/ în loc de /e/ (care devine astfel o caracteristică a acestui text, poate un semn că la anul 333, când a fost redactat *Itin.Burd.*, aceasta era pronunția cuvântului în latina balcanică). *Not.Dign. (Orient.)* pomenește și ea alte două, ambele ortografiate corect, ca în grecește: una în Egipt (XXVIII: Legio secunda Traiana, **Parembole**), amintită și de *Itin.Ant.* (161.2: **Parembole**) și devenită ulterior oraș și sediu episcopal, și o alta în Armenia (XXXVIII: Cohors prima Lepidiana, Caene - **Parembole**).

§4.6. Σκέμνας (Σκελήνας) = Cellas (ori Cellenas). Și cel de-al doilea nume poate fi identificat cu corespondentul său din *Itin.Burd.*, adică **Cillio**, dacă în loc să optăm pentru doar una din cele două variante pe care le are toponimul în listă (Σκέμνας în ms. V, dar Σκελήνας în ms. A), admitem că ambele sunt denaturări ale unei forme din arhetip care, neglijent scrisă, putea fi citită într-un fel sau în celălalt. Dacă identificarea topografică făcută de noi este corectă, atunci numele localității era în antichitate **Cillae/Kέλλαι** și se afla în locul numit azi KalugERICA, lângă gara Černa Gora (odinioară Kara Orman), de lângă Čirpan¹⁸⁶. El are forme cu /i/ în cele două atestări latinești - *Itin.Ant.* 136, 5 (**Cillis**, la 30 mp de Philippopolis) și *Itin.Burd.* 568,7 (**mansio Cillio**) -, dar cu /e/ în cele traco-grecești (două inscripții puse chiar de localnici): **Κελλων** (gen.pl.) în IGB III(1), nr. 1519 (r.3: θεῶν Ἡρώτι Κελλων) și **Κελληνός**, un etnicon în IGB III(1), nr. 1520 (r.9-12: Κ/ελ/λην/ος). Este un toponim care figurează printre puținele nume trace cu etimologie sigură, el conținând apelativul ***kella** "izvor", din indo-eur.*g^wel(-no) (cu mutație consonantică) ori poate dintr-o variantă surdă *k^wel(-no), cu sensul "izvor, fântână" (v.germ.sus *quella*, engl. *well*, gr. βάλω "azvârl" etc.). El se pronunța și cu un singur /l/, așa cum ne arată unele nume păstrate, între care toponimul ***Saldo-kela** (dedus din etniconul Σαλδοκεληνός¹⁸⁷).

§4.6.1 Tracul *kella "izvor". Apelativul **kel(l)a** era pantrac și utilizat și ca formant final al unor compuși. Un afluent nordic al r. Erginias este numit în *Passio S. Alexandri* **Τζιορί-κελλος**¹⁸⁸, fără îndoială o adaptare morfologică greacă a unui

¹⁸⁵ D. Cončev, *La voie romaine Philippopolis-Carasura et sa bifurcation de Ranilum*, în Godišnata na Plovdivskata narodna biblioteka i muzei, 1940-41, p. 45 și harta.

¹⁸⁶ Vezi și Mihailov, IGB III(1), p. 248.

¹⁸⁷ Epitet al lui Asklepios și Heros în patru inscripții de la Glava Panega (Moes.Inf.): IGB II, numerele 531, 540, 543 și 554.

¹⁸⁸ IzvestijaSofia 8, 1934, 156, 32-33: ἡρώτησεν ὁ Τιβερεϊανός· Τίς καλεῖται ὁ ποταμός; καὶ λέγουσι αὐτῷ· **Τζιορίκελλος** καλεῖται [Tiberianus întrebă "Cum se numește râul?", și îi răspunseră "Tziorikellos se numește"]. Varianta latină (Acta SS. Mai 3, 199, la 13 Maii) are aici: *fluvium illum eius loci homines Zioncellum vocari dixerunt*. Detschew (*Sprachr.* 189) îl preferă ca nume principal pe Zioncellus, deși acesta este o formă evident coruptă a unui ***Zioricellus**, certificat de varianta greacă, alterat datorită confuziei grafice latine cunoscute ri > n.

trac *Τζιορι-κελλας (cu desinența -as), format din **Tzior(i)-**, frecvent în hidronime¹⁸⁹, și **-kel(l)a** "izvor". O localitate aflată în aceeași regiune, dar la sud de r. Erginias, între Gypsala și Apri, numită azi Malgara, purta în antichitate probabil același nume cu cel al râului tocmai amintit, păstrat însă doar în atestări latinești și scris mai imprecis cu S- în loc de Z- ori Tz-: **Syracella** (332.3) și **Syrascele** (333.5) în *Itin.Ant.*; mansio **Sirogellis** (pentru *Sirocellis, cu confuzia de litere G < C) în *Itin.Burd.* 602,3; **Syrascelle** în *Tab.Peut.* 8.5; **Surascele** (182.15) și **Syrasele** (pentru *Syrascele, 372.16) în *Anon.Rav.* Interesant de observat că toate aceste atestări provin din două variante originare: una este formată cu -cella (fără s- la inițială și cu dublu -ll-: Syra-cella), cealaltă cu -scela (cu s- la inițială și cu un singur -l-: Syra-scela), doar *Tab.Peut.* constituind o excepție (cu s- inițial și cu dublu /l/: Syrascelle). Inscripția IGB III(2), 1690 este celebra piatră de fundație a emporiului Pizos, din 202^p, populat cu coloniști proveniți din localități apropiate. Una din acestea, printre cele mai mici (dacă judecăm după numărul de coloniști trimiși) este **Σκελαβρια**¹⁹⁰, un compus din Skela(s) + bria, care s-ar putea lega chiar de localitatea noastră, aflată la câțiva kilometri de Pizos. La Serdica (Sofia) s-a găsit o inscripție dedicată lui Apollon numit **Ῥανισκεληνός** (IGB IV, nr. 1928, p. 43-44). Epitetul este geografic, localitatea de la al cărei nume provine, ***Raniskela**, fiind probabil locul de obârșie al dedicantului. El este cu certitudine un compus, din Rani- și -skela, interesant fiind faptul că ambii săi formanți trimit tot la împrejurimile Cellei: -skela este același cu Σκελα- din Σκελαβρια, iar Ῥανι- are aceeași rădăcină cu a numelui Ranilum, localitatea din vecinătatea imediată a Cellei în *Tab.Peut.*, plasată de cercetătorii moderni la Orizovo. Un ultim toponim care conține acest cuvânt trac este pomenit de Plinius, în *Nat.Hist.* 4.37, anume **Myscella**, de la o rădăcină atematică Mys-.

Chiar dacă un formant inițial **Skel(a)-** nu lipsește așadar din toponimia tracă¹⁹¹, sunt de părere că în acest caz variantele Σκέμνας/Σκελήνας se explică perfect prin toponimul Κέλλα. Σ-ul inițial provine în numele nostru din aglutinarea¹⁹² prepoziției εἰς la numele care începea cu *Κελ-, prepoziția fiind și cea care explică acuzativul numelui, un feminin plural în [-ας]. Această aglutinare, bine atestată în textele grecești, se poate întâlni chiar în *De Aedificiis* și chiar în aceeași listă, în numele Ζδέβρην (147,25, de la *(εἰς) Δέβρην - și el un acuzativ, dublet al lui Δέβρη 147,34), și se datorează nu atât unei improbabile erori de

¹⁸⁹ Temă transcrisă diferit, prin Τζιορι(ι)-, Τζορπου-, *Ziori-, Zyra-, Zura- etc. în numeroase hidronime: Zyras (și de aici Ζυρα-ξης), Κουρτου-ζοῦρας, Τζιορί-κελλος (*Zioricellus) etc. v. și nota 121.

¹⁹⁰ În r. 12 Mihailov citește, fără multă convingere ("potius"), Σκεδαβρης, cu [δ], deși la toți editorii anteriori lectura rândului este Σκελαβρης, lectură sprijinită în primul rând tocmai de existența acestor relativ numeroase paralele în toponimia tracă.

¹⁹¹ **Skel(a)-**, care apare în Σκελαβρια și Σκελεντηνη, trebuie să fie și el un derivat de la ***kella-**, cu un s inițial protetic, cu funcție încă necunoscută dar frecvent în numele trace.

¹⁹² Este mult mai puțin plauzibil ca acest /s/ să fi aparținut finalului numelui anterior, care ar fi fost astfel *Paramvolis, un ablativ plural cu totul improbabil pentru acest cuvânt.

copiere cât unei pronunții reale, specifice limbii vulgare. Explicația numelui, cât se poate de firească, ar fi aceea că el reprezintă o construcție autohtonă, traco-grecească, calchiată după numele latine formate cu Ad + acuzativul. În cazul nostru, echivalentul latin al toponimului ar fi fost **Ad Fontes** ("La izvoare") care, "tradus" în traco-greaca locului trebuie să se fi pronunțat *Σκέλλας (literar *εἰς Κέλλας). Judecând după atestările locale, numele trebuie să fi avut dublu lambda (Κέλλας) și, în opinia mea, așa va fi fost el scris și în arhetipul manuscriselor lui Procopius. Mai puțin probabil este ca în originalul procopian numele să fi fost scris cu un singur lambda, grafie posibilă însă, așa cum ne arată un alt toponim moesian bine atestat, anume *Σαλδο-κελα(ι)¹⁹³, alături de etniconul Πανισκεληνος de care am mai vorbit. Tocmai scrierea dezordonată a acestui *Σκέλλας¹⁹⁴ este cea care a dus la grafiile divergente Σκέμνας și Σκελίνας.

Fig. 14. Drumul Traciei, la E de Philippopolis.

Este de la sine înțeles că erorile discutate mai sus, care au transformat toponimele *Παρεμβολή (>*Παλανβορί) și *Σκέλλας din originalul procopian în Ταμονβαρί și Σκέμνας, nu s-au produs cu necesitate întocmai ca în reconstituirea propusă, oricum nu pe rând (cum le-am descompus eu pentru a le putea analiza) și poate nu în această ordine. Unele din ele au avut loc concomitent, cele mai multe fiind provocate cu siguranță de scrierea neglijentă din "arhetipul deteriorat". Nu am

¹⁹³ *Σαλδοκελ(λ)α(ι), *Saltecaput și mai frecventul *Σαλδοβύσσα (forme deduse din etnicoanele în -ηνος/-enus care le corespund, atestate în mai multe inscripții locale, v. IGB II, 510 și următoarele) era un izvor termal vindecător, azi Glava Panega, pe cursul superior al Vitului, în Bulgaria de nord. Traducerea latină Saltecaputenus, conținând pe *caput* "izvor", certifică identitatea lui κελα cu **kella**.

¹⁹⁴ Având forma **σκελλας** (exempli gratia), citită greșit și datorită accentului ascuțit al lui ε.

însă nici o îndoială că sensul și rezultatul acestor erori sunt cele demonstrate, fiindcă altfel textele izvoarelor ar fi încă și mai greu de explicat. Într-adevăr, nu cred că poate fi adusă vreo obiecție serioasă la identificarea lui Ὀζόρμη [emendat la *(ὁ) Σέρμη (ποταμός)] cu Sernota din *Itin.Burd.* și, în consecință, la localizarea lui Ταμονβαρί și Σκέμνας între Sernota și Caras(s)ura, propuse mai sus. Iar dacă acceptăm această localizare, este foarte greu de crezut ca, pe o distanță de mai puțin de 25 km (câți sunt între Belozem/Parembolae și Černa Gora/Cellae), exact acolo unde lista omite toponimele Paramuole și Cillio, ea să plaseze alte localități, tot două la număr, ale căror nume, evident corupte, să aibă – întâmplător – o mulțime de elemente comune cu cele două nume corecte lipsă. În fapt, identitatea lui Ταμονβαρί cu Paramuole și a lui Σκέμνας cu Cillio este, în opinia mea, indiscutabilă, rolul demonstrației de mai sus fiind acela de a oferi o posibilă explicație de detaliu a erorilor care au afectat aceste nume, în speranța că înțelegerea lor ne va putea ajuta în efortul nostru de a reconstitui cât mai mult din forma originală a acestei atât de importante opere a lui Procopius.

§4.7. Reconstituire. Iată, în loc de concluzie a acestui al patrulea articol destinat toponimelor procopiene, o propunere de reconstituire a porțiunii de coloană din manuscrisul original din care făceau parte numele discutate:

Θράκης:	Βόσπαρα,	
Βεσαπαρα, Καπιστούρια, Βηρίπαρα		Βηρίπαρος
Ἰσγίπερα, ὁ Σέρμη, Παραμβολή ¹⁹⁵		(marginal)
Σκελλας, Καρασοῦρα, *Πίζος		

§4.8. Abstract

Ταμονβαρί and Σκέμνας occur also in the second list of toponyms of *De Aedificiis*, under the title 'of the Thrace':

Θράκης: Βόσπαρα - Βεσούπαρον - Καπιστούρια - Βηρίπαρα - Ἰσγίπερα - Ὀζόρμη - Βηρηῖαρος - Ταμονβαρί - Σκέμνας - Κάρασθυρα - Πίνζος - etc. (Haury 146, 1-12)

I show first that the page containing this string of names must have been damaged, even more than the average errors in this manuscript. Then I demonstrate that Βηρηῖαρος - initially a variant of Βηρίπαρα (three rows above) - is a marginal note interpolated in the text. Thus, the remained substring from Ὀζόρμη to Κάρασθυρα correspond perfectly to the same fragment of the road presented by the Itinerarium Burdigalense:

Ὀζόρμη - Ταμονβαρί - Σκέμνας - Κάρασθυρα are the same as
mutatio Sernota – mutatio Paramuole – mansio Cillio – mutatio Carassura

¹⁹⁵ Ori *Παρανβολή sau *Παραμβολή.

Further on, I show that *Ταμονβαρί* can be very well explained as a deterioration of an original *Paramvoli* (Itin. Burd. *Paramuole*). The following *Σκέμνας* (but *Σκελήνας* in ms. A) may represent the actual popular pronunciation of εἰς Κέλλας [Iskellas or Skellas] (from *Kellai*, a toponym well attested in that very place), which also explains the feminine, the plural and especially the accusative of the name.